

KALLIMACHOS: *EKTHEÓSIS ARSINOËS* REKONSTRUKCIÓS KÍSÉRLET

ADORJÁNI ZSOLT*

Moravcsik Gyula Kutatóintézet, Magyarország

Beérkezett: 2021. november 12. • Elfogadva: 2021. november 19.

© 2022 A szerző(k)

ABSZTRAKT

E tanulmány Kallimachos az elhunyt II. Arsinoé előtt tisztelgő költeményét elemzi. Először az *Ektheósis Arsinoés* a költői életműben elfoglalt helyét, a műfaj kérdéseit és a mű szerkezetét vizsgáljuk. Ez vezet át a versben fellelhető irodalmi allúziók értelmezéséhez (főként Hésiodos, Ibykos, Simónidés, Pindaros). Ezenfelül részletesen tárgyaljuk a történelmi háttérrel és a töredékes hagyományból származó filológiai nehézségeket. A befejező rész a kallimachosi költemény utóéletét térképezi fel a görög és latin irodalomban.

KULCSSZAVAK

Kallimachos, Arsinoé, Ibykos, Simónides, Pindaros, Apollónius Rhodios, Ennius, Vergilius, Lucanus, történelmi elégia, himnikus költészet, áthallás, fogdatástörténet

* Levelező szerző. E-mail: adorjanizs@gmail.com

nec cinis exiguus tantam compescuit umbram (Luc. 9. 2)

Az *Ektheósis Arsinoés* címen ismert költemény (fr. 228 Pfeiffer), melynek szövege egy Kr. u. III. századi papiruszlap két oldalán (P.Berol. 13417 A^{r-v}) maradt fenn, Kallimachos korai korszakának egyik reprezentatív-udvari darabja lehetett.¹ Jóllehet a kutatás mára sok mindent tisztázott ezen fontos, ám meglehetősen töredékes költeménnyel kapcsolatban, további vizsgálatok újabb eredményekkel kecsegtetnek olyan kérdéseket illetően is, melyekről korábban azt lehetett volna gondolni, hogy a tudománynak sikerült egybehangzó véleményt kialakítania. Az irodalmi áthallások körét szintén új megfigyelésekkel gazdagíthatjuk, aminek köszönhetően eddig nem sejtett jelentésrétegek tárulhatnak fel.

1. HELYE AZ ÚN. ΜΕΛΗ CIKLUSÁBAN

Abból a feltevésből indulunk ki, hogy a iambosokat követő négy lírai költemény (frgg. 226–229) sajátos ciklust alkot a kallimachosi életműben.² A μέλη megnevezést, mely a Sudából (s. v. Καλλιμαχος [Pfeiffer 1953 II XCV 12]) származik, s melyet maga Pfeiffer is csak vonakodva használ,³ a magam részéről a leginkább találónak vélem, amennyiben a lírai terminust tágan értelmezzük, mint ami magába foglalja a *stichos*okból szerkesztett verseket is.⁴ Ha a négy vers metrikai egységet képez, jogosan kereshetünk kohéziós elvet a cikluson belül.

Az első költemény Lémnoszal kezdődik (és mindenképpen érinthette a hírhedt lémnosi büntetést, ha nem ez volt is közvetlen témája), a sziget pedig az Arsinoé-költemény egyik helyszíne. A második darab Apollónnal indul, aki az *Ektheósis* bevezető passzusában is fontos szerepet játszik mint múzsai istenség. Ezen kívül a költemény témája egyfajta éjszakai ünnepe (παννυχίς) a Dioskurosok tiszteletére (Dieg. X 6). Az Arsinoé-költeményhez szóló *diégésis* beszámol arról, hogy a Dioskurosok ebben is feltűntek, mint akik Arsinoé halhatatlan lélekrészét az égbe ragadták (Dieg. X 11 sk).⁵ Továbbá azt is tudjuk, hogy a *pannychis* alkal-

¹ Vö. E. Lelli: Arsinoe II in Callimaco e nelle testimonianze letterarie alessandrine (Teocrito, Posidippo, Sotade e altro). *ARF* 4 (2002) 5 és B. Acosta-Hughes: Aesthetics and Recall: Callimachus frs. 226–9 Pf. Reconsidered. *CQ* 53 (2003) 480 („a court set-piece”).

² Ezen állítás igazolása külön vizsgálatot igényelne, mely szétfeszítené jelen tanulmány kereteit. Az újabb kutatás versengő állításaihoz vö. Acosta-Hughes: *l. m.* (1. j.) *passim* (13 iambos, 4 lírai költemény) és E. Lelli: *Callimaco Giambi XIV–XVII*. Roma (2005) *passim* (17 iambus).

³ A *diégésis*ek vizsgálatánál (R. Pfeiffer: Die neuen ΔΙΗΓΗΣΕΙΣ zu Kallimachosgedichten. *Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften* 10 [1934] 43) az εἰδύλλια kifejezést használja (ami nézetem szerint hasonlóképp szükségmegoldás és nem kívánatos asszociációkkal terhelt, akárcsak a μέλη). Kiadásában (R. Pfeiffer: *Callimachus I: Fragmenta*. Oxford [1949] I 216) a megnevezést kérdőjellel látja el.

⁴ Ez nem volna példátlan, mivel κατὰ στίχων alapon szerkesztett versek Sapphó és Alkaios aiol költészetében is előfordulnak. De ettől a hagyománytól függetlenül sem lenne indokolt a lírai kísérleteket Kallimachostól elvitatni, csak mert nem strófaból szerkeszti költeményeit. Hiszen a κατὰ στίχων-elv a kor követelménye volt, mely elől Kallimachos nem tudott és nem is akarhatott kitérni. Lírai jelleget csak azáltal kölcsönözhetett verseinek, hogy ritka metrikai formákat választott.

⁵ E. Prioux: Callimachus' Queens. In: *Brill's Companion to Callimachus*. Eds. B. Acosta-Hughes – L. Lehnus – S. Stephens. Leiden – Boston (2011) 205; 222 sk. a *Pannychist* és az *Ektheósis*t diptychonként fogja fel. II. Arsinoé Dioskurosokkal való szoros kapcsolatához a történeti kontextusban vö. C. E. Visser: *Götter und Kulte im ptolemä-*

mából Helenét is ünnepelték (Dieg. X 7 sk.). Helené az Arsinoé-versben áttételes módon van jelen, hiszen a királynő elrablása a Dioskurok által felidézheti Helené hasonló kalandját, akit mint a Dioskurok hűgát Théseus rabol el. Helené és Arsinoé megfelelése a mítosz és a történelem egybemosódását is jelzi. Ezen hasonlóság a két költemény között azt jelenti, hogy mind Helené, mind Arsinoé pályafutása isteni apotheózisban csúcsoad ki: az előbbi testvérei, a Dioskurok helyezik az égboltra,⁶ az utóbbi halhatatlan része útban a megistenülés felé érinti a holdszférát.⁷ A *Branchos* című költemény (fr. 229) témája aitológiai jellegű: a milétosi Apollón-templom (Didymaion) alapítását dolgozza fel. Ez az érdeklődés az Arsinoé-versben is tetten érhető, mely feltételezésünk szerint Arsinoé kultuszára épült, melyben a királynő Arsinoé Zephyritiként Kanópos félszigetén részesült (Dieg. X 12 sk.: βωμὸν καὶ τέμενος αὐτῆς καθιδρῶσθαι πρὸς τῷ Ἐμπορίῳ).⁸ Mindkét téma feltűnik az *Aitiá*ban is, a milétosi feltehetőleg egy másik *aition* mellékszálaként (Apollón délosi szobra: fr. 114. 1–3 Pfeiffer;

ischen Alexandrien. Amsterdam (1938) 17 sk., C. Meillier: *Callimaque et son temps. Recherches sur la carrière et la condition d'un écrivain à l'époque des premiers Lagides*. Lille (1979) 219 (samothrakéi kultusz és kapcsolat a Kabirokkal); G. Basta Donzelli: *Arsinoe simile ad Elena* (Theocritus Id. 15,110). *Hermes* 112 (1984) 310 sk., G. Weber: *Dichtung und höfische Gesellschaft. Die Rezeption von Zeitgeschichte am Hof der ersten Ptolemäer*. Stuttgart (1993) 346 sk.; Lelli: *i. m.* (2. j.) 38–40; S. Müller: *Das hellenistische Königspaar in der medialen Repräsentation. Ptolemaios II. und Arsinoe II.* Berlin – New York (2009) 286 sk., Prioux: *i. m.* 222 sk. és S. G. Caneva: *Courtly Love, Stars and Power: The Queen in Third-Century Royal Couples, Through Poetry and Epigraphic Texts*. In: *Hellenistic Poetry in Context*. Eds. M. A. Harder – R. F. Regtuit – G. C. Wakker. Leuven – Paris (2014) 39.

⁶ Vö. Eur. *Or.* 1635–1637 (Helené a hajósok iránt ugyanolyan jóindulattal viseltetik, mint Arsinoé Euploia minőségében) valamint A. Coppola: *L'Apoteosi di Arsinoe di Callimaco: Una regina e i suoi modelli*. *RPh* 88 (2014) 64.

⁷ Helené márcsak azért is mitikus előkép, mert mindkettőjüknek három házasságuk (τρίγαμος) volt (Helené: Théseus, Menelaos, Paris; II. Arsinoé: Lysimachos, Ptolemaios Keraunos, II. Ptolemaios Philadelphos). Theokritos Arsinoé szépségét Helenéével hasonlítja össze (*id.* 15. 110). A Helené-hasonlatba kódolt pozitív kulturális üzenetbe vö. Basta Donzelli: *i. m.* (5. j.) *passim*. Arsinoé, Helené és a Kabirok kapcsolatához vö. Prioux: *i. m.* (5. j.) 220–223.

⁸ Hogy az „emporion” kifejezés a kanóposi szentélyt jelenti, az ökonómia elvén nyugvó valószínűségi következtetés: a Kanópos nevű félsziget Alexandria vonzáskörzetében található, az Ἐμπορίον szó jól illik hozzá, és Arsinoé kultusza bőségesen adatolt az itt álló szentéllyel kapcsolatban. Kevésbé ideális jelölt az alexandriai kikötőben épült Arsinoeion, amellyel Pfeiffer: *i. m.* 1949 (3. j.) I 218 in app. ad loc. (jóllehet korábban [R. Pfeiffer: *Kallimachosstudien. Untersuchungen zur Arsinoe und zu den Aitia des Kallimachos*. München {1922} 20] maga is óvatosságra intett) és P. M. Fraser: *Ptolemaic Alexandria*. Oxford (1972) I 25 nyomdokában azonosítani szokták a szóban forgó szentélyt; Müller: *i. m.* (5. j.) 281 sk.; C. Bechtold: *Gott und Gestirn als Präsenzformen des toten Kaisers: Apotheose und Katasterismus in der politischen Kommunikation der römischen Kaiserzeit und ihre Anknüpfungspunkte im Hellenismus*. Göttingen (2011) 80; Prioux: *i. m.* (5. j.) 204 és B. Acosta-Hughes: *A Lost Pavane for a Dead Princess*. *Call. Fr.* 228 Pf. In: *Callimachus Revisited. New Perspectives in Callimachean Scholarship*. Eds. J. J. H. Klooster – M. A. Harder – R. F. Regtuit – G. C. Wakker. Leuven – Paris (2019) 21–23. Ezt a szentélyt ugyanis később építették ki és soha sem fejezték be (vö. Fraser: *i. m.* [fentebb] I 25 és Müller: *i. m.* [5. j.] 282 sk.). Az Ἐμπορίον kifejezés azért juthatott a diégésis szerzője eszébe, mivel Arsinoé mint tengeri istennő tengerészekkel és kikötőkkel állt kapcsolatban, így az Ἐμπορίον eredetileg a templom helyszínének körülírásaként és a kultusz jellegének megnevezéseként szerepelhetett, de értelmezhetjük a szót minuskulával is ἔμποριον-ként. Nem tudjuk pontosan, hogy samosi Kallikratés mikor alapította a szentélyt Kypris Zephyritis kultuszával, mindenesetre a királynő halála után, amikor a költemény íródott, már létezett. Vö. Müller: *i. m.* (5. j.) 266–280 (kiváltképp 271 a kronológiai kérdéshez). Ugyanakkor hozzá kell tenni, hogy az alexandriai Arsinoeionnal mint kultikus aitionnal is megmaradnak a *Bereniké hajfirtjéhez* fűződő intertextuális kapcsolatok, mivel a *Plokamos* tartalmazott egy rövid utalást az Arsinoeion híres obeliszkjére, melyre az *Ektheosis* az összkiadás retrospektív rendszerében visszautalhatott (*Ait. fr.* 110. 45 Harder: βουπόρος Ἀρσινόης, ezen felül az Athós hegy említése [46], mely költeményünkben Charis kilátójaként tűnik fel).

az *Onnes* záróepizódja: *fr.* 113f Harder) a harmadik könyvben,⁹ a kanóposi mint *Bereniké hajfürtje* (*fr.* 110,53–58) előzménye a negyedik könyvben. Így mindkét költemény felfogható két elégikus kultusz-*aition* lírai *supplementum*aként más-más súlyponttal: az *Aitiában* a milétosi templom eredete áll a középpontban, a *Branchos*-ban az alapító hős maga; az *Aitiában* II. Bereniké hajfürtjének átváltozása csillagképpé, az *Ektheósis*ban II. Arsinoé megistenülése, aki – hasonlóan Bereniké hajfürtjéhez – az égi Szekér képe alá kerül,¹⁰ és – miként azt a *Plokamos* alapján feltételezni lehet – a földön Aphrodité Zephyritis kultuszában részesül.¹¹ Ez utóbbi esetben tehát egyfajta narratív előzményről és előjátékról van szó, más szóval az *aition aitionjáról*. A kettő együttállása együttolvasásra és az összefüggések szinoptikus kiegészítésére hívja meg a figyelmes olvasót.¹²

Ugyanakkor a két költeményt (*Ektheósis* és *Branchos*) az aitológiai szerkezeten túl olyan témák is összekapcsolják, melyek a ptolemaiosi birodalmi politika és ideológia számára jelentőséggel bírtak (Ephesos mellett Milétos volt a másik kisázsiai város, mely a Ptolemaidák hatalmi törekvései homlokterében állt).¹³ Ezek a komoly, erőteljes történelmi nyomatókkal rendelkező versek feltűnően elütnek a ciklus első két darabjától, melyek könnyedebb és kevésbé reprezentatív témákat tárgyalnak. A legnagyobb különbség a *Pannychis* és *Ektheósis* hangvétele között mutatkozik: a vidám sympotikus dal¹⁴ szemben áll az elhunyt királynő emlékét idéző emelkedett-tragikus művel.¹⁵

⁹ Acosta-Hughes: *i. m.* (1. j.) 484 a *Branchost* mint a ciklus utolsó, *negyedik* darabját az *Aitia* *negyedik* könyvének nyitódarabjával (*Ait. fr.* 86–89a Harder), az ún. *Daphnephoria Delphica*-val állítja párhuzamba, melyben Delphoi, tisztulási rítus, babér és egy ifjú isten játsszák a főszerepet. *Branchos* és a delphoi *daphnephoria* a *negyedik* iambosban (*fr.* 194. 28–31 ~ 34–36) egymás közvetlen szomszédságában jelennek meg.

¹⁰ Vö. Prioux: *i. m.* (5. j.) 206 sk. Caneva: *i. m.* (5. j.) 40 a két csodálatos átalakulási történet ágenseit (Dioskurosok ~ Zephyros) is analóg viszonyban látja.

¹¹ Pfeiffer: *i. m.* (8. j.) 14 igen óvatos ebben a tekintetben, ám legalábbis lehetségesnek tartja, hogy Arsinoé megistenülése, ami a *Plokamos*ban ábrázolt történetek előfeltétele, az *Ektheósis*ban is leplezetlenül jelent meg. Philótera isteni rangja szerinte erőteljesen támogatja testvére hasonló státuszának megjelenítését (14, 1. j.). Az *Aitiához* fűződő intertextuális kapcsolatok szintén ezen felfogás mellett szólnak.

¹² Hasonló együttműködést feltételez P. Bing híres fogalma („Ergänzungsspiel” in the Epigrams of Callimachus. *A&A* 41 [1995] 115–131), melyet ő a címnek megfelelően a kallimachosi epigrammák kapcsán dolgoz ki.

¹³ Ezt támasztja alá az a megkülönböztetett figyelem, melyben a milétosi Artemis (Chitóné) részesül Kallimachos himnuszában (*h.* 3. 225–227). Vö. H. W. Parke: *The Temple of Apollo at Didyma: The Building and Its Function. JHS* 106 (1986) 129 sk.; Acosta-Hughes: *i. m.* (1. j.) 481 és N. Ehrhardt: *Poliskulte bei Theokrit und Kallimachos: Das Beispiel Milet. Hermes* 131 (2003) 284–287.

¹⁴ Ez a karakter a *Pannychis* (*fr.* 227) esetében bizonyos, de az első költeményben (*fr.* 226) is valószínűsíthető. A *diégésis*ben (X 1 sk.) ez áll: πρὸς τοὺς ὠπαίους (Pfeiffer: *i. m.* 1949 [3. j.] I 216), ami fiatal férfiakat jelöl és ennek megfelelő tematikát sejtet. Könnyen elképzelhető kontextus valamilyen szépségverseny gnómius intésekkel mindennemű elbizakodottság ellen. Ez jól illenék a *Pannychis* erotikus felhangokban gazdag virrasztó versenyéhez. A két költemény sympotikus vonásaihoz vö. Acosta-Hughes: *i. m.* (1. j.) 482, valamint Uő: *i. m.* (8. j.) 15.

¹⁵ A. Cameron: *Callimachus and His Critics*. Princeton (1995) 172 Ptolemaios Philadelphos meghatározó jelenlétét feltételezi a *Branchos*-költeményben, ami megmagyarázná az *Ektheósis* *Arsinoés* melletti elhelyezését.

2. MŰFAJ KÉRDÉSEK

A lírai költemények státuszával kapcsolatos kérdéskör átvezet a műfaj vizsgálatához. Az *Ektheósis* műfaji besorolása nem egyszerű feladat. Amennyiben a líra adta fogalmi keretek között maradunk, leginkább a *thrénos* írhatná le jellemzőit.¹⁶ A pindarosi thrénosokban a gnómikus kijelentések és a mítosz állhattak a középpontban,¹⁷ ami *mutatis mutandis* a műfaj simónidési megfogalmazására is igaz lehet.¹⁸ Kallimachosnál egyik sincs eredeti formájában jelen. A mítosz szerepét a mitikus és rituális köntösbe öltöztetett ptolemaiosi politika veszi át, melyben a klasszikus mitológia alakjai (Charis, Héphaistos [*absens*]) és helyszínei (Henna, Lémnos) másodlagos szerepet játszanak.

A thrénos módosult alakzatának megfelelően a benne foglalt narratív elem aránya is nő és elégikus jellemzőkkel gazdagodik. Az elégia eredete hagyományosan éppen a halottak siratásával kapcsolódik össze.¹⁹ Kallimachos ezzel szemben politikai elégiát ír a szó valódi értelmében, a narratív szál így az aktuális-történelmi dimenzióba helyeződik át.²⁰ Ezzel Kallimachos Simónidés nyomdokába lép, aki Plataia-elégiájában a kortárs történelem egyik neves eseményének állít emléket. A helytörténeti érdeklődésű historikus elégia útja Mimnermostól (*Smyrneis*) a III. századi, kelta háborúkkal foglalkozó anonim verstöredékekig ível.²¹ Simónidés Plataia-elégiája, melynek töredékei az „Új Simónidés” 1992-es megjelenésének köszönhetően (P. Parsons: OxyPap 3965, vol. 59, 4–50) váltak elérhetővé, minden bizonnyal a műfaj egyik csúcspontja és remekműve lehetett. Nem csoda tehát, ha Kallimachos éppen erre a műre hagyatkozott, amikor a maga saját, nehezen osztályozható művét megpróbálta elhelyezni a műfaj történetében. A szövegszerű kapcsolat a két költemény között a következő fejezetben lesz alaposabb elemzés tárgya.

Végezetül a stichikusan alkalmazott *versus Archebuleus* is sajátos módon járulhatott hozzá a költemény elégikus jellegéhez, hiszen pentameterről van szó, még ha nem is daktilikusról, hanem annak fordítottjáról: anapestikusról.²² A verstan formanyelvén ez a hagyomány újra-

¹⁶ Így B. Acosta-Hughes – S. A. Stephens: *Callimachus in Context. From Plato to the Augustan Poets*. Cambridge (2012) 109 és Uők: Callimachean ‘Lyric’. *Trends in Classics* 9 (2017) 234–237.

¹⁷ Sajnos a szövegbázis, amely alapján a pindarosi thrénosokról képet alkothatunk, igen szűkös. Fr. 128c a műfaj mitikus eredetét kutatja, fr. 129 és talán fr. 130 túlvilágleírást tartalmaztak, mely feltehetőleg hasonló szerepkört tölthetett be, mint a második olympiai óda hírhedt exkurzusa. Egy másik töredék (fr. 133) a lélekvándorlás témával foglalkozik, fr. 131b az álom és a halál viszonyát firtatja. Gnómikus anyagot (himnikus *makarismos*okat) használ fel két másik darab (fr. 131a és 137). Vö. A. E. Harvey: *The Classification of Greek Lyric Poetry*. *CQ* 5 (1955) 168–170. A simónidési és pindarosi ἄριφος-ok karakteréhez vö. M. Cannata Fera: *Pindaro Trenodie. Introduzione, testo critico, traduzione e commento*. Roma (1990) 23–31, kiváltképp 30.

¹⁸ Quint. 10. 1. 64 a költő fő erősségének, majdhogynem specialitásának a *thrénos*t tartja.

¹⁹ Vö. Harvey: *i. m.* (17. j.) 170–172 és I. Rutherford: *The New Simonides. Toward a Commentary*. In: *The New Simonides. Contexts of Praise and Desire*. Eds. D. Boedeker – D. Sider. Oxford (2001) 42. Némileg szkeptikusabban ítéli meg a kérdést E. L. Bowie: *Early Greek Elegy, Symposium and Public Festival*. *JHS* 106 (1986) 22–27. Esetünkben nem számít, hogy az asszociáció későbbi eredetű (Kr. e. V. század vége) – így Bowie: *i. m.* (fentebb) 25 sk. –, hiszen Kallimachos számára így is minden további nélkül ismert lehetett.

²⁰ Vö. U. von Wilamowitz-Moellendorff: *Neues von Kallimachos I*. *SPAW* (1912) 536.

²¹ A történelmi elégia fogalmához és annak korai (archaikus-klasszikus) képviselőihez vö. Bowie: *i. m.* (19. j.) 27–33. A két katonai témájú enkómiasztikus elégiához (fr. 969 és 958 SH) vö. S. Barbantani: Φάτις νικηφόρος. *Frammenti di elegia encomiastica nell’età delle Guerre Galatiche. Supplementum Hellenisticum 958 e 969*. Milano (2011).

²² Másféle magyarázatot talál erre Acosta-Hughes: *i. m.* (8. j.) 7 (a metrum és az alvilág/halotti téma összefonódása).

rendezését jelenti, vagyis éppen azt, amit a kallimachosi költészet teljes eszköztárával megvalósítani igyekeznek.²³

3. SZERKEZET, JELENTÉS ÉS ALLÚZIÓS TECHNIKA

A következő fejtegetések átfogó képet igyekeznek rajzolni a műről, annak lényegéről és felépítéséről, amennyiben ez a töredékes szöveg alapján lehetséges. A prólógus négy verssorból áll, melyek a Múzsát és Apollónt szólítják,²⁴ hogy legyenek a költő segítségére:

Ἄγετω θεός, οὐ γὰρ ἐγὼ δίχα τῶνδ' ἄειδεν
 π]ροποδεῖν Ἀπόλλων
]κεν δυναίμαν
 κατ]ὰ χεῖρα βᾶσαι. (1–4)

Hadd vezessen az istenség engem, hiszen enélkül nem [tudnék] énekelni, [és ha] Apollón [nem szegődnék hozzám, hogy] előttem járjon, [nem] lennék képes, [a múzsai fogatot] kezem alá hajtani.²⁵

A megszólítás és a magyarázó mondat (θεός ... τῶνδ') látszólagos aszimmetriája valójában jól megtervezett fokozás. Először az istenséget (θεός) invokálja minden meghatározottság nélkül (beleértve a szó nemét), majd a közvetlen jelenlétet érzékeltető deiktikus elemmel (τῶνδ')²⁶ megjelenik a többes szám is, aminek a Múzsákra kell vonatkoznia (utólag az egyes szám absztrakt gyűjtőfogalomnak bizonyul) és kataforikus-proleptikus módon Apollónt is magába foglalhatja (múzsai segítőtársak átfogó osztályát jelölve). Ezután konkrétabb és explicit megfogalmazásnak kellett következnie. A fennmaradt sorvégek alapján váltakozó sorrendben a költő készenlétének, ugyanakkor önállótlanságának kifejezése állhatott (ἄειδεν: 1 ~ δυναίμαν: 3), ami a múzsai segítő (Apollón és a Múzsák) megjelenését készítette elő (π]

²³ Hasonló jelenség figyelhető meg Poseidippos egyik epigrammájában (ep. 37 A–B), ahol Arsinoé nevének anagrammája a hagyomány megújításának kifejeződése (amott a betűk újrendezése, emitt a metrikai viszonyok áthangolása). Vö. Adorjáni Zs.: Arión és Arsinoé. Poseidippos P.Mil.Vogl. VIII 309, col. VI 18–25 (= fr. 37 Austin – Bastianini). *AntTan* 62 (2018) 82. Egy másik Arsinoé-anagrammához az *Ektheosis*ban (δαίμοσιν ἀρπαγίμα: 46) vö. J. Danielewicz: Arsinoe-Anagram in Callimachus' Ektheosis Arsinoes (P.Berol. 13417 = Fr. 228 Pf.). *AFP* 63 (2017) 13.

²⁴ Ehhez a támogató kettőshöz a vers elején vö. még fr. 203.1 (= Ia. 13): Μοῦσαι καλαὶ κάπολλον, οἷς ἐγὼ σπένδω. A Múzsák ábrázolásához Kallimachosnál (főként az *Aitiá*ban és a himnuszokban) vö. M. A. Harder: Callimachus and His Muses. *Prometheus* 14 (1988) 1–14 és A. D. Morrison: Callimachus' Muses. In: *Brill's Companion to Callimachus*. Eds. B. Acosta-Hughes – L. Lehnus – S. Stephens. Leiden – Boston (2011) 329–348. Acosta-Hughes: *i. m.* (1. j.) 482 Apollón és Zeus invokációját hozza párhuzamként a negyedik költeményből (fr. 229. 1), ott azonban az istenségek az alapításban vesznek részt (Διδοῦμον γενάρχηα), nem pedig a költői alkotás folyamatában.

²⁵ A versrészletek prózafordítása a szerző (A. Zs.) munkája.

²⁶ A papirusz és Héphaistión (8, p. 28 Consbruch) ezt az alakot hozzák, a papirusz megfelelő sora fölött viszont ΤΩΔ olvasható, ami leginkább a ΤΩΔ dór genitívus hibás javításaként értelmezhető. A birtokos eset – *pace* Wilamowitz: *i. m.* (20. j.) 528 in app. ad 4 – egyfajta trivializáció lenne, mivel ezáltal a θεός egyértelműen és kizárólag Apollónra vonatkoznék, és a τῶδ' rá utalna vissza.

ροποδεῖν Ἀπόλλων: 2 ~ κατὰ χεῖρα βᾶσαι: 4).²⁷ A Múzsákhoz intézett kérés a költői tárgy fellelése és kidolgozása ügyében epikus örökségként²⁸ vándorolt át a kardalköltészetbe. Első előfordulása Ibykos Polykrates-költeményében található:

καὶ τὰ μὲν ἄν] Μοῖσαι σεσοφί[σ]μέναι
 εὖ Ἑλικωνίδ[ε]ς] ἐμβαίειν ἴλογω,
 θνατ[ὸ]ς δ' οὐ κ[ε]ν ἀνήρ
 διερός τὰ ἕκαστα εἴποι (...)

(fr. S151. 23–26 PMGF)

Ami ezt (a témát) illeti, a bölcs helikóni Múzsák lennének képesek a beszédbe lép(ve megformál)ni (azt), ám halandó-élő ember képtelen lenne minden egyes mozzanatot elmesélni.

Jóllehet a múzsai invokáció Homéros nyomdokaiban a mítoszbeszélést támogatja, a költemény vezérfonala, melyben a trójai mítosz paradigma-funkciót tölt be, hangsúlyosan politikai, és ezzel Ibykos költeménye tudásunk szerint az első költemény, mely uralkodói-aulikus ideológiát szolgál.²⁹ Ennek Kallimachos is tudatában lehetett, ami indokolhatta a múzsainvokáció alkalmazását az Arsinoéhoz szóló politikai költeményben. További lényeges egybeesés a két szöveg között a narráció képzeletbeli térben való mozgás motívuma (ἐμβαίειν [tárgyatlan] ~ βᾶσαι [tárgyas]).³⁰ Ez egészül ki – mint azt hamarosan látni fogjuk – egy pindarosi allúzióval és a múzsai fogat képével.

Ezt a lírai hangolású múzsainvokációt Simónidés Plataia-elégiája is átvette, mely Kallimachos egyik legfontosabb előképe lett az Arsinoé-költeményben:³¹

[ἀλλὰ σὺ μὲν νῦν χαῖρε, θεᾶς ἐρικύ[δε]ος υἱὲ]
 [κούρης εἶν]αλίου Νηρέος· αὐτὰρ ἐγὼ
 [κικλήσκω] σ' ἐπικουρον ἐμοί, π[ολυώνυμ]ε Μοῦσα,
 [εἶ πέρ γ' ἄν]θρώπων εὐχομένω[ν μέλεα]

²⁷ A 4. sor ezen felfogásának indoklásához részletesebben alant.

²⁸ Hom. *Il.* 2. 484–492 (a hajókatalógus bevezetése). Ezen toposzhoz és variációihoz (a himnikus költészetben és Kallimachosnál) vö. Adorjáni Zs.: Kallimachos Zeus-himnuszának epilógusa és kolophóni Xenophanés. *AntTan* 61 (2017) 176–179.

²⁹ Az ibykosi mérföldkőhöz az udvari költészet hosszú hagyományában (Pindarostól és Bakchylidéstől a makedón udvar költőin át egészen az alexandriai-ptolemaiosi aulikus költészetig) vö. Weber: *i. m.* (5. j.) 36–53.

³⁰ Ibykosnál ez ugyanakkor hésiódosi allúzió is (*erg.* 658 sk.): τὸν μὲν ἐγὼ Μοῦσησ' Ἑλικωνιάδεσσ' ἀνέθηκα / ἔνθα με τὸ πρῶτον λιγυρῆς ἐπέβησαν αἰοιδῆς (háromlábú üst felajánlása a helikóni Múzsáknak a chalkisi dalnokverseny követően). Az istennők neve mellett szereplő jelző megerősíti ezt.

³¹ Az elégia recepciójához Theokritos 16. idilljében (*Charites*) vö. Rutherford: *i. m.* (19. j.) 45, hatásához a 17. idillre (*Encomium Ptolemaei*) M. Fantuzzi: *Heroes, Descendants of Hemitheoi. The Proemium of Theocritus 17 and Simonides 11 W²*. In: *The New Simonides. Contexts of Praise and Desire*. Eds. D. Boedeker – D. Sider. Oxford (2001) 232–241. A kérdéssel összefoglalóan újabb B. Acosta-Hughes: *Arion's Lyre. Archaic Lyric into Hellenistic Poetry*. Princeton – Oxford (2010) 185–198. Valószínűleg szintén múzsainvokációval (ezúttal nem hagyományos módon, mint Zeus, hanem Uranos lányaival) találkozhattunk Mimnermos *Smyrneis* című történelmi (?) elégiájának elején (fr. 13 West²). Vö. Bowie: *i. m.* (19. j.) 28–30.

[έντυνο]ν καὶ τόνδ[ε μελ]ίφρονα κ[όσμον ἄο]ιδῆς
 [ήμετ]έρης, ἵνα τις [μνή]σεται ὕ[στερον αὐ]
 [ἀνδρῶ]ν (...)

(fr. 11. 19–25 West2)

Most viszont ég veled, a híres istennő, tengerlakó Néreus lányának szülötte. Én viszont téged szólítalak, soknevű Múzsza, amennyiben könyörgő emberek közel állnak szívedhez, fogd be igádba dalunknak ezen édes díszét is, hogy később is emlékezzenek a férfiakra (...).

Ezen invokáció legkivált abban hasonlít Kallimachoséra, hogy a múzsainvokáció közvetlen közelében egy második személy is megszólíttatik: Simónidés először Achilleust mint mitikus paradigmát búcsúztatja el a himnuszokra jellemző fordulattal (χαῖρε),³² mielőtt a költő a Múzsához fordul, Kallimachosnál viszont a múzsaidézést követi a második vocativus (Arsinoé mint νύμφα). Mind Arsinoé, mind Achilleus a (fél)isteni szférához tartoznak,³³ mindazonáltal a mitikus-isteni világ viszonya az emberekéhez Simónidésnél még paradigmaticus jellegű, vagyis a mítosz vonatkozási pontként szolgál a történelmi jelen számára,³⁴ míg Kallimachosnál a kettő határa egybemosódik: istenek és istenként tisztelt lények (Charis, Philótera) jelennek meg cselekvő erőként az emberi világban és emberek (Arsinoé) istenülnek meg. Ezenfelül West helyreállításának megfelelően³⁵ a Plataia-elégiában Achilleus halála és temetése is megjelenik (fr. 11. 1–8 West²: az általános szomorúság ábrázolása Achilleus megsemmisülése miatt hasonló az alattvalók megrendüléséhez Arsinoé halálát követően). Ez a „threnódikus” mozzanat a másik összekötő elem a két mű között.³⁶ Ebből a szempontból jellemző Kallimachos előkép-használatára, hogy olyan részt emel ki a hosszabb költeményből, mely jellegében elüt a többitől (a mulandóság motívuma), ám amelynek hangulatát az alexandriai költő kiter-

³² A passzus műfaji-himnikus aspektusaihoz vö. A. Aloni: Lelegia di Simonide dedicata alla battaglia di Platea (Sim. fr. 10–18 W²) e l'occasione della sua performance. *ZPE* 102 (1994) 13–16. A himnikus búcsúformulák utóéletéhez vö. még Theokr. *id.* 17. 135 sk.: Χαῖρε, ἄναξ Πτολεμαῖε· σέθεν δ' ἐγὼ ἴσα καὶ ἄλλων / μνάσσομαι ἡμῆθων (...). Valószínűleg ebbe a hagyományba tartozhatott Theokr. *id.* 24 *in fine* (búcsú Héраклéstől [χαῖρε] és ima a költői sikerért [sérült szövegrész]; a textushoz vö. H. Bernsdorff: Der Schluss von Theokrits ‚Herakliskos‘ und Vergils vierter Ekloge. *APF* 57 [2011] 188–190, értelmezéséhez A. Kampakoglou: *Studies in the Reception of Pindar in Ptolemaic Poetry*. Berlin [2019] 197 sk.).

³³ Fr. 10. 5 W² Achilleus anyja, Thetis jelzője εἰνάλιος (κούρης εἰν)αλίης ἀγλαόφη[με πάι; vö. még fr. 11. 20 W²: εἰν]αλίου Νηρέος lányának fia), amely – ahogy azt Acosta-Hughes: *i. m.* (31. j.) 189, 52. j. megfigyelte – a homérosi himnuszokban (*h.* 6. 2 sk.; 10. 5) Aphroditével áll kapcsolatban (Kypros jelzője). Ez az apró részlet Kallimachos számára is érdekes mozzanat lehetett, hiszen így Achilleus mögött Aphrodité alakja sejlik fel, aki ilyenformán az Aphroditéként tisztelt II. Arsinoéval hozható összefüggésbe.

³⁴ D. Sider: The New Simonides and the Question of Historical Elegy. *AJPh* 127 (2006) 340–343 találoán veti össze Pindaros mítoszhasználatát, ami szinte minden esetben példázat és mérce (*paradeigma*) a jelen számára. A két szféra egybejárására utalhat viszont, hogy a Plataia-elégiában (30 sk.) a spártaiak a Tyndaridák és Menelaos támogatásával vonulnak a csatába (nem egyértelműen eldönthető, hogy az isteni jelenlét valamilyen kultikus szobrot, rituálét vagy epifániát jelent). A Dioskurosok nem mellékesen az *Ektheósis*ban is fontos szerepet játszanak.

³⁵ M. L. West: Simonides redivivus. *ZPE* 98 (1993) 1–14. 5 sk.

³⁶ Vö. West: *i. m.* (35. j.) 6 kiegészítését az 5. sorhoz: ἢ μέγα πένθ]ος λαόν [ἐπέλλαβε Rutherford: *i. m.* (19. j.) 43 megjegyzésével.

jeszti verse egészére.³⁷ Azt mondhatjuk tehát, hogy az előkép egyik partikuláris részletét saját műve meghatározó szólamává avatja.

Most viszont térjünk vissza az invokációhoz! A kettős tagadás (*litotes*: οὐ ... δίχα τῶνδ') egyértelmű himnikus stílusjegy, melynek klasszikus példái Pindarostól származnak (O. 14. 8 sk.: οὐδὲ γὰρ θεοὶ σεμνῶν Χαρίτων ἄτερ / κοιρανέοντι χοροὺς οὔτε δαίτας; N. 7. 2–4: ἄνευ σέθεν [Eileithyia] / οὐ φάος, οὐ μέλαιναν δρακέντες εὐφρόναν / τεὰν ἀδελφεῶν ἐλάχομεν ἀγλαόγυιον Ἕβαν; fr. 52h [Pai. 7b] 18–20: τ]υφλα[ῖ γὰ]ρ ἀνδρῶν φρένες, / ὅ]στις ἄνευθ' Ἐλικωνιάδων ... ἐρευνᾷ ...). Kallimachos maga is használta ezt a kifejezésmódot Artemis-himnuszában (h. 3. 1: οὐ γὰρ ἐλαφρὸν ἀειδόντεσσι λαθέσθαι), melyet közvetlenül a homérosi Apollón-himnusz-ból kölcsönzött (Μνήσομαι οὐδὲ λάθωμαι Ἄπολλωνος ἐκάτοιο: 1). Mivel itt a θεός (= Múzsza) és a νύμφα (= Arsinoé) kifejezések jelentőségteljes szintaktikai párhuzamban állnak (meta-poétikus invokáció ~ a költemény címzettjének megszólítása), Artemis invokációja a kallimachosi himnusz belsejében (136–141) fontos párhuzamnak bizonyul, hiszen az istennő itt is az ihlető Múzsával, sőt magával II. Arsinoé királynővel alkot párost.³⁸ Ugyanaz a konstelláció (a költemény címzettje ~ Arsinoé ~ Múzsza) mindkét esetben! Arsinoé ugyanakkor a himnuszban pusztán a sorok között van jelen, míg az *Ektheósis*sban a θεός ~ νύμφα párhuzama révén egyszerre inspirációs istenség és az ének méltó tárgya.

Az ἀγέτω, π]ροποδεῖν, κατ]ὰ χεῖρα βᾶσαι kifejezéseknek köszönhetően egy további motívumkör is előtérbe kerül: a költő múzsai fogata. Apollón mutatja a helyes irányt, melyet követve a költő fogatát a megfelelő útra tudja terelni (*zeugma* és *brachylogia*: ‚[útra] tenni’ ~ ‚[kantárt] kézbe venni’; a βᾶσαι infinitivusra hathatott Pind. O. 6. 24: ὄφρα κελεύθῳ τ' ἐν καθαρά / βᾶσομεν ὄκχον).³⁹ Itt ismét az Artemis-himnuszra utaló allúzió valószínűsíthető, melynek belső invokációjában (140 sk.) a megszólított (istennő, Múzsza és a himnusz címzettje) fogathajtóként ábrázolják útban az Olymposra és metaforikusan saját himnuszába. Minthogy Arsinoé a Szekér csillagkép felé vezető úton (5 sk.) jelenik meg, az istennő/Múzsza

³⁷ Hacsak nem fogadjuk el A. Aloni: The Proem of Simonides' Plataea Elegy and the Circumstances of Its Performance. In: *The New Simonides. Contexts of Praise and Desire*. Eds. D. Boedeker – D. Sider. Oxford (2001) 90, 95–98 nézetét, miszerint az elesett hősök (Achilleus ~ névtelen Πλαταιόμαχος) költői emlékezete az elégia éltető eleme, sőt a műfajválasztás indoka is (az elégia mint a halotti szertartással összekapcsolódó kifejezési mód). Ettől függetlenül a plataiai hősök emlékezete (fr. 11. 15–18 West²) és Arsinoé kultusza közötti párhuzam jól kitapintható. Akár költői hírnév, akár kultikus emlékezet, a kollektív-panhellén teljesítmény (a középpontban a Plataiánál elesett hősökkel) kontrasztot alkot a királyi-ptolemaiosi eszmét híven tükröző, magányos nőalakokkal (Arsinoé II.).

³⁸ Vö. Adorjányi Zs.: Artemis und Arsinoe: Zeitlosigkeit und Zeitbezug im Artemis-Hymnos des Kallimachos. *Hermes* 145 (2017) 68 sk.

³⁹ A κατ]ὰ χεῖρα ~ „keze/hatalma alá” kifejezéshez vö. h. 1. 74: ὑπὸ χεῖρα. A scholionok (Pfeiffer: *i. m.* 1949 [3. j.] I 218 ad loc.) a fordulatot a ἄρμῳδιαι τοῦτ(ε) (sc. Apollini Pf.) körülírással oldották fel. Hogy ez viszonyulásuk általános körülírása lenne, vagy valamilyen konkrét, együtt végrehajtott cselekvésé (pl. a múzsai fogat befogásáé), nem bizonyos. Lelli: *i. m.* (2. j.) 161 ad 4 a ἄρμῳδιαι parafrázist az Apollónt táncclépésben követő Múzsák képével hozza összefüggésbe: ez a pindarosi első pythói óda nyitójelenetére emlékeztető szcenárió (Lelli: *i. m.* [2. j.] 67 párhuzama a táncoló helikóni Múzsákkal [theog. 1–8] kevésbé találó, mert ott Apollón nincs jelen) minden további nélkül elképzelhető (vö. Acosta-Hughes: *i. m.* [1. j.] 481, 27. j.), ám a töredékes szövegállapotot figyelembe véve nem az egyedüli megoldás. A scholiasta a βᾶσαι alakot (a papiruszon a ΒΑΜΟΙΣΑΙ *verbum nihili* olvasható, ami a Μοῖσαι széljegyzet és a főszöveg keveredésére vezethető vissza) a Múzsákra vonatkozó *participium nominativiként* értelmezi (így Wilamowitz: *i. m.* [20. j.] 528 in app. ad 4), ami kevésbé tetszetős, mivel az istennők az első két sor főszereplői, és a közvetlen előzményt adó ὄναίμων (3) infinitivusi vonzatot követel. A tényállást úgy értelmezem, hogy a scholionok a Múzsák és Apollón szoros együttműködését helyesen, ám szintaktikailag némileg lazán írták körül.

~ királynő analógiája ezen a módon is megerősítést nyer: a Múzsza segítségével a költő metaforikus vers-fogatán utazik, a királynő pályafutása végén győztesen jut az égbe.

Ezen felül az *Aitia* harmadik könyvének nyitóepizódja Bereniké nemeai kocsihajtó győzelméről (*Ait. fr.* 54 Harder) is figyelemre méltó hasonlóságot mutat az *Ektheosis* prólogusával. Amott konkrét sportgyőzelemről van szó, emitt képletes-metaforikusról, amit a halhatatlankok szférájába való bevonulás jelent.⁴⁰ A νύμφα megjelölés is két módon magyarázható: egyfelől úgy, hogy az Artemis-himnuszban a hősnő szűz és gyakran mutatkozik νύμφαι társaságában,⁴¹ másfelől úgy is, hogy II. Bereniké Ptolemaios Euergetés hitveseként szintén νύμφα minőségben jelenik meg az *Aitia* fenti epizódjában (*Ait. fr.* 54. 2 Harder).⁴² Arsinoé halála után a holdszféra mentén az égi Szekér alatti régióba igyekszik (νύμφα, σὺ μὲν ἄστεριαν ὑπ’ ἄμαξαν ἦδη / ... κλεπομέν]α παρέθει<ς> σελάνα: 5 sk.).⁴³ A Hold említése nem csupán az a körülménnyel függ össze, hogy Arsinoé teliholdkor távozott el, így útban égi lakhelye felé érintenie kellett a Hold szféráját.⁴⁴ Kallimachos ismerhette azt a hagyományt is, mely az elysiumi mezőket a Holdnak feleltette meg, vagyis Persephoné birodalmát a holdszférába helyezte.⁴⁵ A Hold asztronómiai szempontból átmenetet képez a halandó és halhatatlan világ között.⁴⁶ Ez nem jelentéktelen mozzanat, hiszen a költeményben eleinte bizonytalanság övezi, hogy milyen sors vár Arsinoé halhatatlan *entelecheiájára*: vajon az istenek körébe fog felemelkedni vagy a földre visszatérni? Ez az ingatag státusz tükröződik egyrészt abban, hogy Arsinoé jövőbeli lakhelye csak körülírászerűen jelenik meg (a Hold mellett a Szekér alá),⁴⁷ másrészt abban is, ahogy a királynő távozása után tanácstalan keresgélés és aggódoó várakozás

⁴⁰ További formai és tematikus kapcsolatokért a *négy* lírai költemény és a *négy* Aitia-könyv között vö. Acosta-Hughes: *i. m.* (1. j.) 482–485. Hasonlóan Prioux: *i. m.* (5. j.) 208 (*Ektheosis* Arsinoés mint *harmadik* darab a lírai ciklusban ~ *Victoria Berenices* mint az *Aitia* *harmadik* könyvének nyitóelégijája).

⁴¹ Például 15, 51 (amnisosi nimfák), 170 (nimfakar), 189 (Diktyna-Britomartis). A νύμφα megnevezés abban a minőségben is illik Arsinoéhoz, mint aki Persephonéval mutat rokon vonásokat.

⁴² Vö. Th. Gelzer: Kallimachos und das Zeremoniell des Ptolemäischen Königshauses. In: *Aspekte der Kulturosoziologie. Festschrift M. Rassem.* Ed. J. Stagl. Berlin (1982) 24.

⁴³ A παρέθει<ς> konjektúra Wilamowitztól (*Hellenistische Dichtung in der Zeit des Kallimachos.* Berlin [1924] I 194 sk., 2. j.) származik (vö. Pfeiffer: *i. m.* 1949 [3. j.] I 219 in app. ad loc.). Hasonlóképpen tetszetős a 6. sor kiegészítése a διχομήνιδι (sc. σελάνα) jelzővel, ami szintaktikai szempontból simábbnak hat, mint Pfeiffer *parenthesise* és *asyndetonja* alanyváltással (Arsinoé ~ Arsinoé lelke mint *pars pro toto*), ám a „jelző+σελάνα” kapcsolatot nem idő-, hanem helyhatározói értelemben kell felfogni, ahogy Pfeiffer: *i. m.* (8. j.) 4 sk. teszi. Vö. még Lelli: *i. m.* (2. j.) 98; 164 sk. ad loc., aki a παρέθει<ς> konjektúrát felveszi a főszövegbe; így újabban Acosta-Hughes: *i. m.* (8. j.) 8 is.

⁴⁴ Így Pfeiffer: *i. m.* (8. j.) 7 és 10.

⁴⁵ Vö. E. Norden: *P. Vergilius Maro: Aeneis Buch VI.* Stuttgart – Leipzig (1927)³ [repr. (1995)⁹] 23–26. Már Pythagoras is „Persephoné kutyáinak” nevezi a bolygókat σὺμβολα (*fr.* 58 C2 D–K) nevű megfogalmazásai egyikében. D. L. Selden feltételezése (Alibis. *CLAnt* 17 [1998] 340), hogy ez a felfogás, akárcsak Bereniké hajfűrtjének csillaggá válása, egyiptomi hitvilágot tükrözne, ahol a csillag születése a halott lelkének égi útjával kapcsolódik össze, meglehetősen erőltetett, mivel a koncepció tökéletesen magyarázható a görög hagyományból is. A római recepció is egyértelműen a görög eredet mellett szól (vö. alant Lucanus példáját [4. 4]). További értékes, bár jóval későbbi tanúság Claudianusé: *De raptu Proserpinae* epyllionjában azt olvassuk (294–304), hogy minden, ami a holdszféra alatt helyezkedik el, Ceres lányának rendelődik alá. Ezt követően a halandók utolsó stációjának számító túlvilági birodalomról mint Proserpina királyságáról esik szó, ami – ha a *parataxist hypotaxisszá* alakítjuk – a Hold és az alvilág megfelelését sugallja.

⁴⁶ Vö. például Ov. *met.* 15. 848 sk. (Caesar apotheózisa: lelke túlrepül a Hold szféráján) Pfeiffer: *i. m.* (8. j.) 6 elemzésével.

⁴⁷ Hasonlóan Wilamowitz: *i. m.* (20. j.) 533, 3. j. („Entrückung in die Region des Sternenwagens”) *pace* Pfeiffer: *i. m.* (8. j.) 10.

jellemzi az emberi és isteni szférát egyaránt. A végén kiderül, hogy Arsinoé nem tűnik el maradéktalanul az istenek világában, mivel emléke kultusz formájában tovább él a földön. Vagyis részben visszatér az égi szférából a földre.

A Persephoné–Hold-asszociáció vezeti az olvasót talán a legfontosabb irodalmi előkép-hez, a homérosi Démétér-himnuszhoz, mely a kallimachosi költemény egésze mögött kitapintható.⁴⁸ Az alexandriai alattvalók mérhetetlen gyászának ábrázolását követően Philótera, Arsinoé korábban megboldogult testvére lép színre (43), akinek Szicíliában Démétér kultusza jutott osztályrészül.⁴⁹ A megistenült Ptolemaida Henna felől érkezik és Lémnoson, Héphaistos otthonában lesz figyelmes az Egyiptom felől közelgő füstgomolyra, ami aggodalommal tölti el (43–46). Szeretne a jelenség nyitjára bukkanni és megbízza Charist, a háziúr hitvesét, hogy az Athós hegyről kérelje ki a füst forrását (47–51).⁵⁰ A szicíliai Henna és az ismeretlen utáni kutakodás azok a motivikus elemek, melyek Philóterát a homérosi himnusz lányát kereső Démétéréhez közelítik. Ez azt is jelenti, hogy Arsinoé (Philótera testvére) és Persephoné (Démétér lánya) megfelelnek egymásnak, amit a holdszférával kapcsolatban felfedett eschatológiai háttér is megerősít. Miként Arsinoé, úgy Persephoné is a keresés pillanatában a holtak birodalmában tartózkodnak: Persephoné Hadésnál az alvilágban, Arsinoé az „égi” alvilág (a holdszféra Elysiuma) közelében. Ezen kívül mindkettőjüket elragadták: Persephonét Hadés az alvilágba, Arsinoét a Dioskurok az égbe.⁵¹

Végezetül a két mű megbékélt-konciliáns végkicsengése is rokonítható egymással. A homérosi himnuszban Hadés fiatal menyasszonyának isteneknek kijáró megbecsülést helyez kilátásba, valamint uralmat minden felett, ami csak él és mozog (364–369).⁵² A diégésis sze-

⁴⁸ Vö. Meillier: *i. m.* (5. j.) 218 és R. Hunter: *Theocritus: Encomium of Ptolemy Philadelphus. Text and Translation with Introduction and Commentary.* Berkeley – Los Angeles – London (2003) 50 sk.

⁴⁹ Philótera kultuszához vö. Weber: *i. m.* (5. j.) 269 és Fraser: *i. m.* (8. j.) I 669 (igen óvatosan, ami a Démétérrel való azonosítást illeti). Pfeiffer: *i. m.* (8. j.) 36 azt feltételezi, hogy Kallimachos egy másik költeményben megénekelte Philótera halálát és az ehhez illő kultikus reáliákat szabadon alkotta meg (mindazonáltal nem veti el teljesen azt a lehetőséget sem, hogy a Ptolemaida herceg nő félhivatalos Démétér-kultuszban részesülhetett).

⁵⁰ Ez a jelenet Thetis Héphaistosnál tett látogatásához (Hom. *Il.* 18) kötődik több szállal. Itt az érkezőt ugyanúgy Charis, a kovácsisten hitvese fogadja. Az allúzióhoz vö. G. Coppola: *Cirene e il nuovo Callimaco.* Bologna (1935) 196 és újabban Acosta-Hughes: *i. m.* (8. j.) 10. Héphaistos maga azonban nincs jelen a kallimachosi látogatásnál, és távollétéért mindössze egy szövegtulalás kárpótol (60–64; vö. 57. j.), melyben feltehetőleg tartózkodási helyére derül fény. A házon kívül levő házúr visszatérő motívumához vö. Kallimachos Artemis-himnuszát (Kyklóps-jelenet Lipari szigetén), ahol Héphaistos hasonlóan csak szöveges utalásként jelenik meg (*h.* 3. 73 sk.: a hároméves Artemis látogatása a műhelyben anyja karján), valamint Ap. Rhod. 3. 41–43 (Aphrodité egyedül otthon; vö. Hom. *Od.* 8. 283 [a férj távolléte a csel része]) Coppola: *i. m.* (6. j.) 62 megjegyzéseivel. Érdekes módon ezekben a jelenetekben csupa női alak az, aki a kovácsistent felkeresi (Philótera, Thetis, Artemis Létóval, Héra és Athéné).

⁵¹ Mi több, Arsinoé kapcsolata az eleusisi istenségekkel (Démétér és Persephoné) a dinasztikus ideológia szemszögéből sem érdektelen, hiszen Isis, a Ptolemaida királynő egyiptomi *hypostasis*a, az *interpretatio Graeca* keretei között többek között Démétérrel azonosított. Vö. R. Merkelbach: *Das Königtum der Ptolemäer und die hellenistischen Dichter.* In: *Alexandrien. Kulturbegegnungen dreier Jahrtausende im Schmelztiegel einer mediterranen Großstadt.* Ed. N. Hinske. Mainz (1981) 33 és K. Gutzwiller: *Callimachus' Lock of Berenice: Fantasy, Romance, and Propaganda.* *AJPh* 113 (1992) 377 sk. Ezen felül lásd még önmaga idézésének iskolapéldáját: *fr.* 228. 45 sk.: σέο δ' ἦν ἄπυροτος (Philótera) / ὃ δαίμοσιν ἄπυροίη (Arsinoé) ~ *h.* 6. 9: ἄπυροίη (Persephoné) ὄκ' ἄπυροτι μετέστιχεν (Démétér) ἴχθυα κώρας (bizonytalan elsőbbségi viszony). A jelenséghez vö. Wilamowitz: *i. m.* (20. j.) 530 in app. ad 45; Pfeiffer: *i. m.* (8. j.) 31 sk., 2. j. és V. Di Benedetto: *Callimaco di fronte al modello omerico.* *RFIC* 122 (1994) 277.

⁵² Hunter: *i. m.* (48. j.) 51 és Caneva: *i. m.* (5. j.) 40 a párhuzamot főként az oltár- és templomemelés motívumában látják (Hom. *h. Cer.* 270–272; 296–298).

rint a költemény a királynőnek szentelt kultusz említésével ért véget (Dieg. X 12 sk.). Ennek egyik lehetséges módozata a verset lekerekítő jövendölés lehetett: Charis felfedi Philóterának testvére halálhírét, és biztosítja, hogy neki is isteneknek szóló tisztelet fog osztályrészülni. ⁵³ Kallimachos ezt a híradást a jelenetbe ágyazott etimológiai utalással is erősíthette: a két beszélő név ugyanis (Charis és Philótera) mindketten a szeretet/szerelem tövét (*char-*, *phil-*) tartalmazzák, és így a φιλάδελφος (*testvérszerető*) uralkodópáros, II. Ptolemaios és II. Arsinoé személyére utalhatnak dinasztikus szimbólumként. Ezt a melléknevet Arsinoé, a vers címettje közvetlenül halála után kapta meg, ⁵⁴ később pedig férje is felvette. Kallimachos tehát élhetett a *vaticinatio ex eventu* eszközével, amennyiben Charis mint megszemélyesített φιλότης előrevetíti, hogy Arsinoé Aphrodité képében fog hatni és isteni tiszteletnek örvedeni. Ez azonban csak feltételezés, ha mégoly valószínű is, mert a töredék Charis beszédének közepén megszakad (67–75). ⁵⁵

Korábban Arsinoé égi útját már összevetettük az *Aitia* záró epizódjával (*Bereniké hajfürtje*, avagy *Plokamos*). Ugyanakkor a fogat motívuma a harmadik könyv első, Bereniké neinei kocsihajtó győzelmét megéneklő epizódját idézte fel. Arsinoé megfeleltetése Aphrodité Zephyritisnek, valamint kultuszának megalakulása szintén a *Plokamos* előtörténeteként fogható fel, ami a két költeményt – mint láttuk – dialogikus viszonyba helyezi egymással. Az *Aitia* harmadik könyvének elejére mutató allúzió kiegészül ugyanazon mű negyedik könyvének befejezésére vonatkozó utalással: ezzel az elégiák aktuálpolitikai kötődésű kerete képeződik le *en miniature* és az *Aitia* egészének teleologikus szerkezete válik reflexió tárgyává. A kifejtett allúziós háló az *Aitia* vonatkozásában így a következőképpen fest:

⁵³ Az uralkodó hatalmának ünnepélyes kinyilatkoztatásához vö. Apollón jóslatát a Délos-himnuszban (*h.* 4,162–195). Kallimachos valószínűsíthető előképe, Simónidés Plataia-elégiája szintén tartalmazhatott (*fr.* 14 vö. West: *i. m.* [35. j.] 7) jövendölést (a spártai Teisamenos [?] figyelemzető beszéde a görög sereghez a küszöbön álló csata végkimenetelére vonatkozóan). Egy másik történelmi elégiában, melynek témája az artemisioni csata lehetett, West konjektúrája szerint (*i. m.* [35. j.] 3 sk.) Glaukos, a tenger jósképességű örege (vö. Pind. *P.* 9. 94) lépett fel (*fr.* 3 West²), akit a viharzó Boreasok ébresztenek fel álmából, s aki a tenger zúgásából a közelgő csata zsvaját véli kihallani. West értékelte szerint ezt az epizódot valódi *avant la lettre* hellenisztikus szellemiség járja át, mely megszünteti a mítosz és valóság között húzódó határvonalat (4). Ez is oka lehet annak, hogy a hellenisztikus költő érdeklődését felkeltette a simónidészi elégia. Glaukos tudakozódása a történetek felől Philótera hasonló irányú kérdéseivel állítható párhuzamba, a prófécia pedig – ha rekonstrukciónk helyes – Charis szintén jövőre irányuló szavaival hozható összefüggésbe. A jövendölés toposzához az enkómiasztikus költészetben vö. E. Pfeiffer: *Virgils Bukolika. Untersuchungen zum Formproblem.* Stuttgart (1933) 72 Vergilius 4. eklogájával kapcsolatban, mely nézetem szerint szintén leginkább a βσιλικὸι λόγοι hellenisztikus hagyományában helyezhető el.

⁵⁴ Arsinoé halálának dátumát illetően nem látom indokoltnak szakítani a *communis opinio*nál, mely annak időpontját Kr. e. 270-re teszi (így Fraser: *i. m.* [8. j.] I 668, továbbá II 937 sk. 415. j.). A θεὰ φιλάδελφος kultikus nevének röviddel elhunyt után (ha nem korábban: vö. Fraser: *i. m.* [8. j.] I 217, valamint II 367, 228 sk.) kellett keletkeznie, és a kanóposi szentély, valamint kultusz sem várható sokáig magára (vö. Pfeiffer: *i. m.* [8. j.] 14, 3. j.; Fraser: *i. m.* [8. j.] I 239 sk.; Weber: *i. m.* [5. j.] 254–260 és Müller: *i. m.* [5. j.] 213, 280–300). Kallimachos ezekre az eseményekre reflektál, feltehetőleg azok közvetlen hatása alatt, ami azt jelenti, hogy a költemény a királynő halálának, kultuszalapításának és kultikus névfelvetelésének időbeli közelségében (feltehetőleg nem később mint egy éven belül) született. A Ptolemaiosok dinasztikus nevének szimbolikájához, ami leginkább a „politikai-ideológiai erotika” kulcsszavával írható körül, vö. K. Gutzwiller: *The Nautilus, The Halkyon, and Selenia: Callimachus's Epigram 5 Pf. = 14 G. – P. CLAnt* 11 (1992) 207–209 és újabban Caneva: *i. m.* (5. j.) *passim* (főként 36–42). Charis szimbolikus szerepköréhez a költeményben vö. még Meillier: *i. m.* (5. j.) 327, 114 j.; Prioux: *i. m.* (5. j.) 210 sk. és Coppola: *i. m.* (6. j.) 63.

⁵⁵ Az utolsó sort (75) a következőképpen egészítem ki: $\nu[\omega\iota\tau]\acute{\epsilon}\rho\omega\nu\ \tau\omicron\ [sc.\ \mu\acute{\epsilon}\lambda\alpha\nu,\ \text{anaforikusan a 74. sorra vonatkoztatva}] \kappa\rho\alpha\tau[\acute{\epsilon}\iota\ \kappa\alpha\iota\ \alpha\upsilon\tau\omega\nu\ / 76\ \nu\eta\sigma\acute{\upsilon}\nu],$ azaz: „a gyász színe szigeteinken (sc. Lémnoson és Szicilián) is úrrá lesz” (poláris ellentét: „föld [χρονός; 75] ~ szigetek”, akárcsak Hom. *h. Ap.* 21: $\acute{\alpha}\nu\ \eta\pi\epsilon\iota\rho\nu\ \dots\ \acute{\alpha}\nu\alpha\ \nu\eta\sigma\omicron\upsilon\varsigma$).

Arsinoé égi útja ~ a Hold mellett ~ *Bereniké hajfűrtje* (csillagzat)
a Szekérhez ~ Bereniké kocsihajtó győzelme

Arsinoé kultusza mint Aphrodité ~ *Bereniké hajfűrtje* (Arsinoé)

Ha a költeményt erővonalaira való tekintettel még egyszer áttekintjük, két szintér rajzolódik ki világosan: az emberi Arsinoé anonim alattvalóival, illetve az isteni Philóterával és Charisszal a középpontban. Mindkét cselekményszál meghatározója a kezdeti tudáshiány, mely nyugtalan kérdéssorozatokban nyilvánul meg: Arsinoé alattvalói nem tudják, hova tűnt hajdani úrnőjük, és csillapíthatatlanul sóvárognak jelenléte után.⁵⁶ Philóterát hasonlóképpen gyötri a bizonytalanság, ami keresésre és kérdezősködésre ösztökéli.⁵⁷ Végül hiteles forrásból (Charis) értesül nővére sorsáról és a rá váró isteni kultuszról. Ezzel eltűnik mindennemű tudásdeficit a költemény világából, és átváltozik cselekvő tudássá, mely a két szférát összekapcsolja egymással. Az isteni világ találkozik a földivel, amennyiben Arsinoé a halhatatlanok szférájában polgárjogra tesz szert, míg emlékezete kultusz formájában él tovább a halandók körébe. A jelen- és távollét ellentéte végső soron tehát a kultuszban békül meg.⁵⁸ Kultusz és emlékezet a megboldogult királynő hatóerejének szellemi természetű, de ettől nem kevésbé intenzív átélését teszik lehetővé.⁵⁹

⁵⁶ Feltehetően ezen kezdeti tudatlanság foglya Próteus is. Az irónia onnan ered, hogy az egyébként jóvólátó tengeristen ezúttal külső forrásból szerzi értesülését (Πρωτῆϊ μὲν ὄδ' ἔρωμαι κατάγοιτο φάμα: 39). Másként Lelli: *i. m.* (2. j.) 172.

⁵⁷ Charis tudósítása a hatalmas tűzvészről (56 sk.) felkelti Philótera érdeklődését Héphaistos tartózkodási helyét illetően, akit kapcsolatba hoz a tűzzel (vö. Lelli: *i. m.* [2. j.] 189 ad 59–65). Beszédében (58/59–65) azt mérlegeli, hogy vajon anyósához, Eurynoméhez mehetett-e látogatóba az isten (a 60 sk. lehetséges rekonstrukciója: ὁ δ' ἔς φίλ[ov] δόμον οἴδμ' ὑπεισὸς / πόσις ὄχτρο πειθερ[ικόν]), vagy inkább az felel meg az igazságnak, amit útban Lémnos felé egy thrák (?) törzstől, a makrobiosoktól (a közvetlen érzékelés genitivusa) hallott (Pfeiffer: *i. m.* 1949 [3. j.] I 222 in app. ad loc.: „az Athós hegy lakói”), hogy az isten valamilyen bicégő néphez eredt (62–64). Lehetséges, hogy a rejtélyes δῦσποδες kifejezés a Chalybs törzsre vonatkozik? Ez a *Plokamosra* (*Ait. fr.* 110. 48 Harder) utaló újabb allúzió lenne. Héphaistos ennek megfelelően akkor érintette volna a makrobiosokat, amikor Lémnos felől Thrákián keresztül a Fekete-tengerhez sietett – innen az Athós-lakóktól származó hibás értesülés. A δῦσποδας jelző olyan attribútumot tulajdonít a kovácsnépnek, ami egyébként a kovácsisten jellemzője, neki viszont ebben az esetben sebes léptei alapján látszólag nincs mozgásszervi problémája: a δῦσποδας ~ ἔδραμεν tautometrikus elhelyezkedése kiemeli a hagyományval való szembenállást, és valószínűleg humorisztikus célzatot szolgál. Így a következő feltételes kiegészítést javasolom a 63 sk. sorban: ὄφρα δῦσποδας ὡς ἐπ[ί]τοι Χάλυβας τάχιστα / θεὸς ἔδραμεν, azaz „(a makrobiosoktól hallottam,) hogy az isten sietett meglátogatni a nyomorék Chalybsokat”. Más értelmezéshez vö. Lelli: *i. m.* (2. j.) 191 ad 62 sk. Ezeket a hallomásból származó feltételezéseket és Philótera reményét, hogy Héphaistos hamarosan hazatér, mint a megistenült testvér tudatlansága jelét a narrátor hamisnak bélyegzi (ἄ μὲν [...] / οὐκ ᾔδε: 65 sk.). Charis válasza valószínűleg az isten részvételének módjára is rávilágított, vagyis hogy Arsinoé halotti máglyájának meggyújtásában közvetlen szerepe volt (vö. E. Bickel: *Der Kallimachospapyrus „Die Locke der Berenike“ und Catull als Übersetzer. RhM* 90 [1941] 99).

⁵⁸ A gyásztól kultuszig ívelő teleologikus vonalat az emberi és isteni cselekményszálon jól érzékeli Caneva: *i. m.* (5. j.) 40. Hunter: *i. m.* (48. j.) 51 is hasonló fordulatról beszél (“from mourning to the celebration of a new god”) a homérosi Déméter-himnusz előképe alapján. Lásd még Lelli: *i. m.* (2. j.) 176.

⁵⁹ Ezt a benyomást megerősíti a királynővel kapcsolatos epigráfiai leletanyag: Arsinoé távozása után még gyakrabban szereplője a kollektív emlékezet commemoratív megnyilvánulásainak. Müller: *i. m.* (5. j.) 280 találó szavakkal vonja le a végkövetkeztetést: „Kultbilder und dichterische Huldigungen der Göttin ersetzten die lebende Person, was wahrscheinlich ein Grund dafür ist, dass die postumen Zeugnisse für Arsinoé II. zahlreicher sind und als Tote mehr Präsenz aufweist als zu Lebzeiten.“

4. KALLIMACHOS KERESZTÚTON

Az alexandriai költő életműve különböző szakaszaiban eltérő intenzitással reflektált az uralkodói enkómion műfajára: átformálta alapstruktúráit, csiszolgatta kifejezési módozatait, röviden: új lehetőségeket dolgozott ki a műfaj történetében. Ezen nemesítési folyamat reprezentatív darabjai legfőképpen az *Aitia* epizódjai között kaptak helyet: a *Victoria Berenices* (*Ait. fr.* 54) mint elégikus *epinikion* a harmadik könyv elején, a *Coma Berenices* (*Ait. fr.* 110) mint költői *katasterismos*-elbeszélés a felajánló epigramma egyes vonásaival a negyedik végén, mindkettő az *Aitia* politikai hangsúlyokkal gazdagított utolsó két könyvében. Am a himnuszköltészeten is, mely nem feltétlenül politikai természetű, vörös fonálként vonul végig a ptolemaiوسي-udvari vonatkozás: a Zeus- (*h.* 1), Apollón- (*h.* 2) és Délos-himnuszban (*h.* 4) ez a dimenzió teljesen explicit módon jelenik meg, míg az Artemis-himnusz esetében ugyanezen tartalmak burkolt formában érhetőek tetten.⁶⁰

Az *Ektheósis* egyértelműen azon költemények sorába tartozik, melyek explicit udvari tematikát közvetítenek, hiszen tárgya II. Arsinoé halála. Hasonló alkalmi költemény lehetett *Arsinoé menyegzője* (*fr.* 392), melynek azonban pusztán első (hexameteres) sora maradt fenn.⁶¹ A Σωσιβίου νίκη (*fr.* 384) enkómiasztikus elégia, melynek címzettje viszont nem uralkodó. Így tehát az *Ektheósis* a maga műfajában egyedülálló, ugyanakkor szerkezetét és célzatát tekintve szoros rokonságot mutat az *Aitia* politikai elégiáival (*Victoria* és *Plokamos*). Kallimachos maga hangsúlyozta ezt a viszonyt, amennyiben az *Ektheósis*t a *Coma Berenices* kiegészítő darabjaként (Arsinoé-Aphrodité Epizephyritis kultusza) fogta fel, és műveinek összkiadásában ez a kapcsolat figyelmes olvasói számára világossá válhatott, ahogy a μέλη egyes darabjainak viszonya bizonyos *Aitia*-epizódokhoz is.

A fenti megfigyelések kimutatták, hány és műfajilag mennyire sokféle előzménnyel ápol kapcsolatot az Arsinoé-költemény (eposz, kardal, történeti elégia, filozófia).⁶² Az *Ektheósis* tehát számtalan szállal kötődik az irodalmi múlthoz. A „keresztút” kifejezés a fejezetcímbe ugyanakkor arra utal, hogy múltbéli lehorgonyozottságával együtt Kallimachos éppen ezen költeményével nyitott új utakat az enkómiasztikus műfaj történetében. Míg ennek korábbi képviselőinél (Ibykos, Simónidés, Pindaros) mítosz és jelen világosan elkülönülnek egymástól, és az előbbi paradigmaként szolgál az utóbbi számára, az alexandriai költő összemosza az olymposi istenvilág határait az aktuális-politikai szférával és a kettő együttállását ábrázolja.⁶³ Ez a vonás megkülönbözteti a költeményt az *Aitiá*ból származó rokonaitól: a *Victoria* fenn tartja a múlt és jelen pindarosi szétválasztását, a *Plokamos* pedig – eltekintve a *katasterismos* zárómozzanatától, mely viszont az egész kerettörténete – csupa emberi érzéseket és folyamatokat jelenít meg. Ennyiben mégis összevethető az *Ektheósis* a himnuszokkal, jóllehet a fentiekben éppen különbözőségüket hangsúlyoztuk, különösképpen a Délos-himnusszal, ahol

⁶⁰ Vö. M. Brumbaugh: *The New Politics of Olympos. Kingship in Kallimachos' Hymns*. Oxford (2019) a teljes himnusz-költészetről; Adorjáni: *i. m.* (38. j.) az Artemis-himnusz kapcsán.

⁶¹ Még rejtélyesebb az az elégikus költemény (*fr.* 388), mely Magasszal és lányával, Berenikével kapcsolatos bizonytalan jellegű eseményeket tárgyal. Vö. Pfeiffer: *i. m.* 1949 [3. j.] I 321 sk. in app.

⁶² A tragédia hatása, mely ebben a felsorolásban nem szerepel, inkább a nyelvi megfogalmazás síkján valósul meg.

⁶³ Az epikus költemény Γαλατεία (*fr.* 378) látszólag szintén ötvözte a mítoszt (~ Galateia nimfa) és történelmet (a galaták mint az előbbi leszármazottai). Vö. Pfeiffer: *i. m.* 1949 (3. j.) I 304 sk. in app. és Cameron: *i. m.* (15. j.) 281 sk.

Apollón és II. Ptolemaios együtt lépnek fel az ádáz Galaták ellen (*h.* 4. 171–187) – mindez mintapéldája a mítosz és valóság egybejátszásának.

Azok a vonások, melyek az *Ektheósis Arsinoés* művet egyedülállóvá tették, az utókor szemében is figyelemre és imitációra méltó alkotásként tüntették fel. A következő négy fejezetben jellegzetes recepciós eseteket veszünk szemügyre, melyek háttérben a kallimachosi művel való közvetlen-mélyebb ismeretség sejthető. A kallimachosi előképet viszont minden szerző más-más módon fogadja be, és így a mítosz–jelen kapcsolatában mindig eltérő aspektus kap nagyobb hangsúly. Apollónios Rhodiosnál az udvari vonatkozás (így az *Ektheósis*-ra való utalás is) rejtett allúzióként jelentkezik a mítoszbeszélés szintjén (Butés epizódja). Ezenfelül a Kallimachos-utalás kiegészül még egy hésiódosival is (*window reference*). Ennius a kimagasló személyiség utáni gyász motívumát használja fel történelmi eposzában, a Kallimachos-áthallást ezzel tehát a történelmi síkra vetíti (Romulus siratása). Vergilius az *Ektheósis*-allúziókat ismételtelen a mítoszba szövi bele (Dido és Aeneas), mely viszont erőteljes aitiológus kapcsolatban áll a római történelemmel. Végezetül Lucanusnál ismét a történelmi valóság veszi át a vezető szerepet, amennyiben az államférfi (Cato) földöntúli sorsa a polgárháború kerettörténetébe ágyazódik.

4.1. HÉSIODOS, KALLIMACHOS, APOLLÓNIOS RHODIOS

Arsinoé νύμφα-ként való megszólítása után a királynő égi útjának leírása következik:

νύμφα, σὺ μὲν ἄστερίαν ὑπ’ ἄμαξαν ἦδη
κλεπτομέν]α παρέθει<ς> σελάνα (5 sk.)

Nimfa, te (mintegy) elragadtatván haladtál el a Hold mentén az égi Szekér alá.

Láttuk, hogy Arsinoé elragadása Persephoné elrablásához hasonlatos mozzanatot: az előbbi esetben az elragadók a Dioskuroszok, a másodikban Hadés. Az alábbi rövid elemzés azt mutatja meg, hogy még egy hésiódosi rablástörténet is érezteti hatását Kallimachos művében, s hogy Apollónios, Kallimachos utódja mind közvetlen elődjét (Kallimachos), mind ennek előképét (Hésiódos) figyelembe vette, s ezt egyfajta kettős allúzióval (*window reference*) kifejezésre is juttatta.

A κλεπτομέν]α participiummal kell kezdenünk, mely a papiruszon az utolsó betűig letört, ám a sorhoz tartozó scholionból (Pfeiffer 1949 I 219 ad 6 in app.) biztosan kiegészíthető. A ἡρπασμένη participium magyarázza jelentését. A „lopás” tövét tartalmazó kifejezés egyfelől utalhat az éjszakai időpontra, másfelől arra is, hogy titokban elkövetett szerelmi rablásról van szó. Ennek okán áthallást vélek felfedezni Hésiódos *Theogoniájának* egyik passzusával, ahol Phaethónról, Éós és Kephalos fiáról és az őt elrabló szerelmes Aphroditéről van szó:⁶⁴

⁶⁴ Arsinoé elragadtatásának jelenetéhez Hunter: *i. m.* (48. j.) 52 és Acosta-Hughes: *i. m.* (8. j.) 18–21 joggal vetik össze Theokritos egyik helyét (17. 48: Aphrodité magához emeli [ἄρπάζουσα] Berenikét és templomában isteneknek kijáró tiszteletben részesíti; a királynő apotheózisához az istennő közreműködésével vö. még Theokr. 15. 106–108). Így Coppola: *i. m.* (50. j.) 199 sk. Vö. még Weber: *i. m.* (5. j.) 256: „Was sich bei Theokrit in wenigen Worten skizziert findet, erfährt hier [*Ektheosis Arsinoes*] dramatische Gestaltung mit einem richtigen Personenapparat.“ Újabban Acosta-Hughes: *i. m.* (8. j.) 2019, 18.

τόν [sc. Phaethonta] ῥα νέον τέρεν ἄνθος ἔχοντ' ἐρικυδέος ἥβης
 παῖδ' ἄταλά φρονέοντα φιλομμειδῆς Ἄφροδίτη
 ὄρτ' ἄνερειψαμένη, καί μιν ζαθέοις ἐνὶ νηοῖς
 νηπόλον μύχιον ποιήσατο, δαίμονα δῖον. (988–991)

Ezt [a Phaethónt,] a dicső életének még gyenge virágában lévő és könnyelmű ifjút ragadta el sebtiben a bájosmosolyú Aphrodité, hogy isteni templomának legmélyén templomszolgááná, halhatatlan félistenné tegye.

Itt a függőleges irányú rablást egy hésiodosi *hapax*, az *ἀνερειψαμένη* participium fejezi ki. Ezen felül Aphrodité alakja fontos összekötő kapocs a két szöveg között: a *Theogonia* szerelmes rablójából Kallimachos versében Arsinoé kultikus *hypostasis*a lesz. Míg Phaethón az istennő templomszolgájává (νηπόλος) minősül át, addig Arsinoé mint Aphrodité maga lesz saját szentélyének úrnője.

Ezen kívül jelentőséggel bírhat az is, hogy a hellenisztikus kori asztronómiai spekuláció Phaethónt Hesperos-Phosphorossal, Venus csillagával azonosította.⁶⁵ Ezáltal Hésiodos, akit a scholion-hagyomány ugyan név szerint nem említ, a tipikusan alexandriai *katasterismos*-rege megalkotójává lépett elő. Ez az aitiologikus elbeszélés nem kerülhetett el Kallimachos figyelmét, ami Hésiodos Phaethón-elbeszélését még találóbb előképpé avatná, hiszen mind az *Ektheósis*ban, mind annak tandem-költeményében, *Bereniké hajfűrtjében* égitestekről van szó (Hold és Szekér; Plokamos-csillagkép).

Ugyanez a hésiodosi passzus lebeghetett Apollónios szeme előtt is, amikor az Argónauta Butésről azt olvassuk, hogy Aphrodité, a szicíliai Eryx úrnője mentette meg a pusztulástól:

νῆα δ' ὁμοῦ ζέφυρός τε καὶ ἠχῆεν φέρε κῦμα
 πρυμνόθεν ὀρνύμενον, ταὶ δ' ἄκριτον ἴεσαν αὐδῆν.
 ἀλλὰ καὶ ὧς Τελέοντος ἐὺς πάϊς οἶος ἑταίρων
 προφθάμενος ξεστοῖο κατὰ ζυγοῦ ἔνθορε πόντω
 Βούτης, Σειρήνων λιγυρῆ ὅπι θυμὸν ἰανθεῖς,
 νῆχε δὲ πορφυρέοιο δι' οἴδατος, ὄφρ' ἐπιβαίη,
 σχέτλιος· ἦ τέ οἱ αἶψα κατανοθῆι νόστον ἀπηύρων,
 ἀλλὰ μιν οἰκτεῖρασα θεὰ Ἔρκεος μεδέουσα
Κύπρις ἔτ' ἐν δῖναις ἀνερέψατο καὶ ῥ' ἐσάωσεν
πρόφρων ἄντομένη, Λιλυβηίδα ναίεμεν ἄκρην. (Apoll. Rhod. 4. 910–919)

A hajót a nyugati szél, valamint a hajófar felől duzzadó zajos hullám sodorta előre, a szirének éneke pedig már csak alig volt hallható. Ám így is képes volt Teleón bátor fia egyedül az Argónauták közül előresietve a szépen faragott evezősorokon át a tengerbe vetni magát, Butés, mivel lelkét melengette a Szirének tiszta éneke. És már úszott is a biborszínű habokban, hogy partot érjen, a nyomorult. Mert bizony amazok ott azon

⁶⁵ Vö. a scholionok adalékait Hyginushoz (*astr.* 2. 42, p. 44 Chatelain–Legendre), aki gyakorta hivatkozik Eratosthenés *Katasterismo*i művére mint előképre, valamint Germanicus Aratos-fordításához (185 sk., 229 Breysig). További irodalom: Adorjáni Zs.: Goethe und der *Phaethon* des Euripides. *WS* 127 (2014) 61. Éós mint anya és Aphrodité mint szerető kiválóan illenek a Venus csillaghoz.

nyomban elorozták hazatértét, ám Kypri, Eryx úrnője megkönyörült rajta, kiragadta a habok közül és barátságos-gondoskodó lelkülettel iránta megmentette, hogy a jövőben a magas Lilybaion csúcsán legyen lakhelye.

Miként Phaethónt, úgy Butést is Kypri ragadja el (ἀνεπειψαμένη ~ ἀνερέψατο) és viszi magával országába. Az erotikus vonzalom mint indíték itt ugyanúgy valószínűsíthető, mint a szép attikai ephébos történetében, és ahogy amaz Aphrodité szolgája lett, úgy valószínűleg Butést is kegyeibe fogadta az istennő. Két mívés utalással azonban Apollónios tudunkra adja, hogy a hesiodosi elbeszélést ő kallimachosi perspektívából szemléli. Utal Kallimachos két költeményére, melyet a költő maga is valószínűleg egységben szemlélt, s mindeközben elődje (Kallimachos) elődje (Hésiodos) előtt is tiszteleg. Zephyros említése (910) és az *attributum praedicativum* (πρόφρων: 919) gondoskodnak arról, hogy az olvasó Kypri II. Arsinoé Aphrodité Zephyritis alakjával azonosítja. A nyugati szél neve (ζέφυρος) a királynő kanóposi kultuszára emlékeztet, a πρόφρων ezzel szemben az „Arsi-noé” név (*sanae mentis*) parafrázisának is tekinthető az uralkodói erények tükrében (~ „jóindulatú” ~ „segítőkész”). Hogy Arsinoé-Aphrodité mint Euploia⁶⁶ a tengeren bajba jutott hajósoknak siet a segítségére, igencsak közeli párhuzamra lel Butés történetében: számára is Kypri segítése jelent menekülést a hullám-sírból. A két megidézett kallimachosi költemény az *Ektheósis Arsinoés* és a *Bereniké hajfürtje*. Az előbbiben viszont Arsinoé(-Kypri) az elragadás aktusának tárgya, nem pedig annak szubjektuma, míg a *Plokamosban* Arsinoé az uralkodónői hajfürt csillaggá válásának aktív előmozdítója, aki a hajfonatot először a saját szférájában fogadja (ez lehet a kanóposi szentély, a tenger vagy a Venus csillag),⁶⁷ mielőtt az végleges helyére kerülne az égbolton. A központi alak szerepkörének ilyen átvértékelődése a hellenisztikus költő allúziós technikájának ismeretében egyáltalán nem valószínűtlen.

Befejezésként tekintsük át még egyszer a vizsgált recepciós láncolat egyes elemeit:

Hésiodos *theog.*: Aphrodité elrabolja Phaethónt; a Phaethón-alak csillag-szimbolikája mint hellenisztikus-asztronómiai értelmezés

Kallimachos *Aitia* IV: Bereniké hajfürtje mint csillagkép az égen Arsinoé-Aphrodité-Zephyritis közreműködésével

Kallimachos *Ektheósis*: Arsinoé az égi szférában; kultusza a földön mint Aphrodité-Zephyritis

Apollónios Rhodios *arg.*: Aphrodité elragadja Butést; Zephyros és Arsinoé mint rejtett szövegutalások

⁶⁶ A megistenült királynő ezen szerepkörének legfőbb irodalmi testimóniumai: Poseid. *ep.* 39, 116 és 119 A–B. Vö. Müller: *i. m.* (5. j.) 215 sk.

⁶⁷ Ezek a lehetőségek attól függenek, hogy a fürt felajánlásának helyszíne egy máshonnan nem ismert alexandriai pantheon lenne vagy maga az Aphrodité-Arsinoé-szentély Kanóposon. Vö. M. A. Harder: *Callimachus: Aitia*. Oxford (2012) II 805 sk. ad 110. 8 és 821 sk. ad 110. 51–58.

4.2 ENNIUS

Láttuk, hogy Arsinoé hiánya honfitársai körében fájdalmas veszteségként jelenik meg. Ezen érzés fogalmazódik meg egyetlen hangként (μία ... φωνά), mely ebben az általános-anonim alakban a közösség bármely tagjától származhatnék:

] ἀτενεῖς ὄδυρμοί
] μία τοῦτο φωνά
 ἀμετέρα] βασιλεία φρουδά
 τ]ί παθῶν ἀπέσβη;
 ἀ δ]ἔ χύδαν ἐδίδασκε λύπα (7-11)

(...) *heves jajveszékelés*
 (...) *ezt egyetlen hang*
 (...) *a mi királynőnk eltűnt*
 (...) *mitől aludt ki (ez a csillag)?*
 (...) *A végtelen szomorúság azonban megtanította*

Ezen érzések ábrázolásával Kallimachos igencsak régi hagyományra támaszkodik, miközben ő maga is hagyományt teremt. A toposz eredete, melyet „gyász a kiemelkedő férfiúért” címmel illethetnénk, Homérosra nyúlik vissza, aki Patroklos siratását a következőképpen írja le:⁶⁸

᾽Ως ἔφαθ', οἱ δ' ᾤμωξαν ἀολλέες, ἦρχε δ' Ἀχιλλεύς.
 οἱ δὲ τρίς περὶ νεκρὸν εὐτριχᾶς ἤλασαν ἵππους
 μυρόμενοι· μετὰ δέ σφι Θέτις γόου ἕμερον ᾤρσε.
 δεύοντο ψάμαθοι, δεύοντο δὲ τεύχεα φωτῶν
 δάκρυσι· τοῖον γὰρ πόθειον μήστωρα φόβοιο. (Ψ 12-16)

Így szólt (Achilleus), és amazok (a myrmidónok) együtt siratták, Achilleus viszont maga adott jelet a kezdésre. Ezt követően háromszor hajtották szépsörényű paripáikat a halott körül, miközben sírtak. Thetis volt az, aki a siralom utáni vágyat ébresztette bennük. Nedves lett a homok, nedves a hősök vértje a könnyektől. Olyannyira sóvárogtak a hatalmas hadúr után.

A derék férfiú hiánya miatt érzett sóvárgás később gnómává sűrített formában Kallinos (*fr.* 1. 18 sk.: λαῶν ... σύμπαντι πόθος κρατερόφρονος ἀνδρὸς / θνησκοντος) és Tyrtaios (*fr.* 12. 27 sk.: τὸν δ' ὀλοφύρονται μὲν ὁμῶς νέοι ἢ δὲ γέροντες, / ἀργαλέωι δὲ πόθῳ πᾶσα κέκηδε πόλις) költészetében jelenik meg.⁶⁹ Az elégiától tovább vándorol a motívum a kardalköltészetbe. Pindaros hatodik olympiai ódájában, Adrastos Amphiaraosra mondott búcsúszavaiban az így által kifejezett szomorúság érzése hatja át a miniatűr λόγος ἐπιτάφιος-t, a későbbi rétorikai

⁶⁸ Kallimachos ugyanezen ének másik helyét is felidézte költeményében (212–218; 229 sk.: Boreas és Zephyros felélesztik Patroklos máglyájának tüztét). Vö. Lelli: *i. m.* (2. j.) 179 sk. ad 42.

⁶⁹ Gorgias a vágyakozás és szomorúság keverékét stílusára jellemzően dallamosan csengő jelzői szókapcsolattal adja vissza (*fr.* 11. 9 D–K: πόθος φιλοπενθήης).

műfaj őstét: Ποθέω στρατιᾶς ὀφθαλμὸν ἐμᾶς / ἀμφοτέρων μάντιν τ' ἀγαθὸν καὶ δουρὶ μάρνασθαι (16 sk.).

A motívum későbbi történetében egy Ennius-hely összevetése Kallimachossal tanulságosnak fog bizonyulni. A római epikus a következő szavakkal ecseteli a rómaiak gyászát első királyuk eltávozásakor:

Pectora diu tenet desiderium [~ πόθος], *simul inter*
Sese sic memorant [~ μία ... φωνά], *ó Romule, Romule die,*
Qualem te patriae custodem di genuerunt!
O pater o genitor o sanguen dis oriundum,
Tu produxisti nos intra luminis oras. (fr. 61 [105–109] Skutsch)

A szíveket a sóvárgás hosszú ideig tartja fogva, miközben a következőket mondják maguk között: „Ó Romulus, Romulus, te isteni férfit, a haza mily védelmezőjét hozták létre benned az istenek! Ó apánk, ó szülőatyánk, ó istenektől származó sarj, te vezettél minket a fény országába!”

Figyelembe véve, hogy mind Kallimachosnál, mind Enniusnál uralkodók (Arsinoé, illetve Romulus) azok, akiknek halálát gyászolják,⁷⁰ és azt is, hogy a megfogalmazás módja hasonló (mindkét esetben *oratio recta* egy reprezentatív csoport szájából), igen valószínű, hogy a római költőt közvetlenül a kallimachosi hely ihlette az eltávozott uralkodó hiányából fakadó érzések ábrázolására. Ez annál valószínűbb, mivel a gyász megfogalmazásának közelében hangot kap az elhivatott uralkodó közelsége az istenséghez, ami olyan motívum, melynek hellenisztikus eredetét máshol igyekeztem bizonyítani.⁷¹ Kallimachos és Ennius így mindketten ugyanazon enkomiasztikus hagyomány örököseinek bizonyulnak, mely az uralkodók dicséretét tűzte ki célul a hellenisztikus korban.⁷²

4.3. VERGILIUS

Dido halálának jelenetét az *Aeneis* negyedik könyvében meghatározza a máglya jelenléte (645 sk.). Miként az *Ektheósis*ban, itt is Észak-Afrika a cselekmény színhelye. A haldokló királynő lényegében megfelel az elhunyt Arsinoénak, ám nem kevésbé jelentős Philóterával való kapcsolata sem: Dido aggodalmas párbeszéde Annával a trójaiak előkészületeivel kapcsolatban a kikötőben, melyet a királynő bizalmasához intézett kérése követ, hogy keresse fel

⁷⁰ Nem mellékes az sem, hogy Kallimachosnál a toposz először vonatkozik nőre.

⁷¹ Adorjáni Zs.: Istenség és király. Megjegyzések Pindaroszhoz, Kallimachoszhoz, Ciceróhoz és az újpythagoreusokhoz. *AntTan* 61 (2017) 1–26.

⁷² Az enniusi eposz hellenisztikus karakteréhez és (K. Ziegler: *Das hellenistische Epos. Ein vergessenes Kapitel griechischer Dichtung*. Leipzig [1966]² nézete ellenében) a kallimachosi hatáshoz az *Annales*ben vö. A. Kerkhecker: Zur internen Gattungsgeschichte der römischen Epik: Das Beispiel Ennius. In: *L'histoire littéraire immanente dans la poésie Latine. Huit Exposés suivis de Discussions*. Ed. E. A. Schmidt. Vandœuvres – Genève (2001) 52–63. A toposzá vált motívum Horatiusnál is felbukkan (*carm.* 1. 24. 1 sk.: *Quis desiderio sit pudor aut modus tam cari capitis?*), itt viszont irodalmi barátságára vonatkozik.

Aeneas táborhelyét a parton (416–436), Philótera és Charis dialógusára emlékeztet a máglya láttán, ami itt is felszólítással kapcsolódik össze a rejtélyes események okának felderítésére (47–51). Philótera ugyanakkor Annával is párhuzamba állítható, hiszen mindketten a tudatlanság foglyai, Philótera a tűz okát illetően, Anna pedig azzal kapcsolatban, hogy mi Dido szándéka a máglyával. A rokonsági fok is az azonosítás mellett szól: Philótera Arsinoé testvére, akárcsak Anna Didóé. Ezen kívül mindkét jelenet valami távoli szemléletével veszi kezdetét: az *Aeneis*-ben ez a Teukrosok buzgó ténykedése a tengerparton, az *Ektheósis*ban Charis megbízatása abban áll, hogy megfejtse a távoli jelenség okát (*Anna, vides toto properari litore circum*: 416 ~ ἀπό δ' αὔρασαι: 48). Végül a Charis neve által kifejezett „szerelem” mint dinasztikus szimbólum Kallimachosnál Dido Aeneas iránti reménytelen szerelmében ellenpontozódik Vergiliusnál.

Ezek a részazonosságok mindazonáltal nem fedik el az egyértelmű hangulati különbséget, mely a minden tragikuma ellenére megbékélt végkicsengésű *Ektheósis*t elválasztja az *Aeneis* negyedik könyvének morbid-keserű, szerelmi bánattól és bosszúvágytól meghatározott befejezésétől. Jellemző ebben a tekintetben, hogy a tenger felől észrevett tűz Vergilius leírásában baljóslatú előjelle válik (Dido nézőpontjából), melyet Aeneas mintegy szemével magába iszik és sorsteherként viszi tovább magával: *hauriat hunc oculis ignem crudelis ab alto / Dardanus, et nostrae secum ferat omina mortis* (661 sk.).

Ezen finom allúziók sűrűsödnek össze abban a jelenetben, melyben Didót valamennyien gúnyozzák, akárcsak Arsinoét honfitársai (7–11):

it clamor ad alta 665
atria: concussam bacchatur Fama per urbem.
lamentis gemituque et femineo ululatu
tecta fremunt, resonat magnis plangoribus aether;
non aliter quam si immissis ruat hostibus omnis
Karthago aut antiqua Tyros, flammaeque furentes 670
culmina perque hominum volvantur perque deorum.

A zsivaly a házak magaslatáig elhat, Fama csatangol a megrendült városban. A siránkozástól, nyögéstől és asszonyi vonyítástól remegnek a tetők, visszhangzik a levegőig a nagy csattogástól, nem másként, mint ha az ellenség támadásakor egész Karthago összedőlne és az ősi Tyros, a dühögő lángok pedig az emberek és istenek (háza) csúcsa fölött kigyóznának.

Figyelemre méltó, hogy az ellenség támadása a hasonlító feltételes mondatban, mely a karthagóiak kétségbeesését hivatott szemléltetni (*immissis ruat hostibus ... / Karthago*: 669 sk.), Philótera sejtéseként köszön vissza Charisszal folytatott párbeszédében a Libyát fenyegető tűzvész kapcsán (ἦρά τι μοι Λιβύα καίκοῦται: 51; τὰν μοι πόλιν ἤ με[... / κείρουσιν: 59 sk.), ami azonmód tévedésként, vagyis nem valós veszélyként lepleződik le. Anna gondterhelt-gondoskodó fellépése röviddel ezt követően (685–687) tökéletesen megfelel Philótera megnyilvánulásainak az *Ektheósis*ban. Dido utolsó cselekedete már elhomályosuló szemekkel a fény keresésének szól, s a hexameter utolsó szava biztosít arról, hogy megtalálta (*oculisque errantibus alto / quaesivit caelo lucem ingemuitque reperta*: 691 sk.). Ezáltal a borús jelenet megbékélt hangnemben cseng ki, ami Arsinoé csillagokhoz vezető derűs égi útjával vonható párhuzamba.

Az égi utójáték, melyben közvetlenül a halál beállta előtt Dido hajfürjtét Iunó parancsára Iris levágja (693–705), mindenekelőtt a kallimachosi *Coma Berenices* (Ait. fr. 110) epizódjára emlékeztet,⁷³ ha azonban a halál motívumát is figyelembe vesszük, mely a jelenetet az *Ektheosis*szal rokonítja, akkor a kettős utalás (*window reference*) jelensége is megfontolásra érdemes: Vergilius mint Kallimachos kongeniális olvasója tisztában lehetett az *Ektheosis*t és a *Comát* összefűző szálakkal, s műve allúziós rendszerében összekapcsolhatta a két darabot.

Végezetül olybá tűnik, hogy a libyai események visszatekintő összefoglalása az ötödik ének elején az előző könyv *Ektheosis*-utalásainak utózöngéit tartalmazza:⁷⁴

(...) *quae tantum accenderit ignem
causa latet; duri magno sed amore dolores* 5
*polluto, notumque furens quid femina possit,
triste per augurium Teucrorum pectora ducunt.*

(...) *nem ismeretes az ok, ami ilyen hatalmas tüzet gyújtott, de a fájó érzések a meggyalázott szerelem miatt és a tapasztalat, hogy mire képes egy örvöngő asszony, a Teukrosok szívét rossz előérzetekkel tölti el.*

A trójaiak tájékozatlansága a máglya tüzének okáról Philótera és Charis eredeti tudatlanságára emlékeztet. A tragikus végkifejlet sejtése pedig értelmezhető úgy, mint a név nélküli tömeg szomorúságának (7–11; főként ú ... χύδαυ ... λύπα: 11) és a nő alakok aggodalmának (50, 55) ötvözete Kallimachos költeményéből.

4.4. LUCANUS

A királynő lelke felfele törekszik az égi Szekér felé, s eközben elhalad a Hold mellett, mely a boldog lelkek lakhelyének, egyfajta „égi Élysionnak”, a halandó és a halhatatlan világ közötti átmenetnek számított. Lucanus számára sem lehetett idegen a Hold és az Elysium megfeleltetése, amikor *Pharsaliája* kilencedik könyvének elején Pompeius halhatatlan lelke a holdszférába illan el:

*At non in Pharia manes iacuere favilla
nec cinis exiguus tantam compescuit umbram;
prosiluit busto semustaque membra relinquens
degeneremque rogam sequitur convexa Tonantis.
qua niger astriferis connectitur axibus aer* 5
quodque patet terras inter lunaque meatus,

⁷³ Az *Aeneis* hatodik énekében Aeneas alvilágjárása során újra szembesül a még mindig haragvó Didóval, akihez a következő szavakkal folyamodik bocsánatért: *invitus, regina, tuo de litore cessi* (460). Ez egy szó híján teljes idézet Catullus *Coma*-fordításából: *invita, o regina, tuo de vertice cessi* (66. 39). Ez a jellegzetesen ptolemaiosi-udvari költeményre hivatkozó allúzió megerősíti a politikai olvasatot Vergilius Didó-epizódja esetében is.

⁷⁴ Lásd *en passant* Acosta-Hughes: *i. m.* (8. j.) ám csak az 1–4 sorok vonatkozásában.

semidei manes habitant, quos ignea virtus
innocuos vita patientes aetheris imi
fecit et aeternos animam collegit in orbes:
non illuc auro positi nec ture sepulti 10
perveniunt. Illic postquam se lumine vero
implevit, stellasque vagas miratus et astra
fixa polis, vidit quanta sub nocte iaceret
nostra dies risitique sui ludibria trunci.
hinc super Emathiae campos et signa cruenti 15
Caesaris ac sparsas volitavit in aequore classes,
et scelerum vindex in sancto pectore Bruti
sedit et invicti posuit se mente Catonis.

Mindazonáltal szelleme nem maradt pharosi hamvai között, és a jelentéktelen por nem köthetett gúzsba ekkora árnyat, hanem mintegy kiugrott a sírból, és elhagyva a félig megégett tagokat s a gyalázatos máglyát Jupiter égboltja fele igyekezett. Ahol a sötét levegő a csillagokat hordozó tengelyekkel össze van kötve, s mindazt, ami a Föld és a Hold pályája közé esik, félisteni szellemek lakják, akiket tüzes erényük, miután az életben is makulátlanok voltak, ellenállóvá tett az éter alsó rétegével szemben, és a lelket az örök csillagköröknek szánja. Azok, akik aranykoporsóban alszanak vagy tömjénnel szálltak sírba, nem jutnak el odáig. Miután Cato szelleme ott a valódi fénnel eltöltekezett és megcsodálta a bolygókat s a mozdulatlan csillagokat, belátta, mekkora éjszakának van alávetve a mi napunk és megmosolyogta megcsonkított teste gyalázatát. Innen továbbrepült Thessália lankái, a gyilkos Caesar hadijelvényei és a tengeren szétszórattott hajónaszádok felett és bosszúálló szellemként Brutus szent kebelébe és a legyőzhetetlen Cato elméjébe költözött.

Hogy Lucanus nem közvetlenül az általános (jobbára sztóikus) filozófiai hagyományból meríti leírása gondolati hátterét, hanem Kallimachosból, bizonyítja, hogy Pompeius halhatatlan lélekrésze a két republikánus vezér, Brutus és Cato testében él tovább (17 sk.). Ami tehát Kallimachosnál absztrakt formában való visszatérés (kultusz és emlékezet), azt Lucanus továbbgondolja és egyfajta metempsychósisszá fokozza. További összekötő kapocs a két szerző között a holttest elhamvasztása egyiptom partjainál (*Pharia ... favilla*: 1 ~ Kall. fr. 228. 39: Próteus Pharoson; Φάρου περίσμο[ν] ἄκτάν: 54). Végül említést érdemel, hogy a latin epikus a Hold megnevezése közelében (6)⁷⁵ használt *manes* (7) kifejezéssel kétnyelvű szójátékot alkot, amennyiben a latin szó, mely rokonságban áll a görög μῆνις-szel, költői etimológiával a Hold görög nevét (μῆνη) hivatott felidézni.

Összeférhetetlenségi nyilatkozat: A szerző mint egyben szerkesztőbizottsági tag a kézirat bírálatának folyamatában nem vett részt.

⁷⁵ Érdekes, hogy a Hold megnevezése Kallimachosnál és Lucanusnál is a hatodik sorban található. Véletlen egybeesés vagy az allúziót támogató költői fogás?

SUMMARY

This article aims to present an overall interpretation of a poem by Callimachus on the dead Ptolemaic queen Arsinoe II. Firstly the position of the *Ectheosis Arsinoes* in Callimachus' oeuvre, the genre to which it belongs and its structure will be investigated. This leads to the analysis of the highly allusive character of the work (above all to Hesiod, Ibycus, Simonides and Pindar as well as to hymnic poetry). In addition, *realia* (the historical background) and textual difficulties arising from the fragmentary transmission will also be treated. The conclusive part looks at the reception of Callimachus' poem in later Greek and Latin poetry.

Keywords: Callimachus, Arsinoe, Ibycus, Simonides, Pindarus, Apollonius Rhodius, Ennius, Virgil, Lucan historical elegy, allusion, reception

Open Access. A cikk a Creative Commons Attribution 4.0 International License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>) feltételei szerint publikált Open Access közlemény, melynek szellemében a cikk bármilyen médiumban szabadon felhasználható, megosztható és újraközölhető, feltéve, hogy az eredeti szerző és a közlés helye, illetve a CC License linkje és az esetlegesen végrehajtott módosítások feltüntetésre kerülnek. (SID_1)

